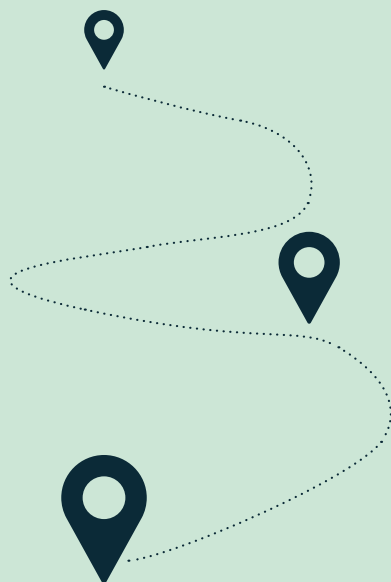

Projekti financohet
nga Bashkimi Evropian

DORACAK PËR TRAJTIMIN E DHUNËS KIBERNETIKE

„Младинско учество за силен и
одржлив развој на заедницата“

Projekti financohet
nga Bashkimi Evropian

DORACAK PËR TRAJTIMIN E DHUNËS KIBERNETIKE

„Младинско учество за силен и
одржлив развој на заедницата“

СЕГА
Коалиција на младински организации
www.sega.org.mk

**СОС ДЕТСКО
СЕЛО**
МЕСТО ВОДЕНО ВО СВЕТЛО НА НАСТАВНИЦИ

forumi i gruas
женски форуми
women's forum

DORACAK PËR TRAJTIMIN E DHUNËS KIBERNETIKE

Doracak për trajtimin e dhunës kibernetike për nevojat e projektit “Pjesëmarrja e të rinjve për zhvillim të fortë dhe të qëndrueshëm të komunitetit”

PROJEKT

Pjesëmarrja e të rinjve për zhvillim të fortë dhe të qëndrueshëm të komunitetit

BOTUES

SOS Fshati i Fëmijëve Maqedonia e Veriut

RRETH BOTUESIT

Juliana Nakova Gapo, Drejtoreshë Kombëtare e
SOS Fshati i Fëmijëve Maqedonia e Veriut

AUTOR

Sofija Georgievska

REDAKTOR

Vaska Drashkoviç

LEKTURA

Shoqata për shërbime intelektuale dhe botime “Santo Stef - S”, Shkup

TIRAZHI

500 kopje

DIZAJNI DHE SHTYPI

Print Faktori

Ky publikim është përgatitur me ndihmë financiare të Bashkimit Evropian.
Përmbajtja e tij është përgjegjësi e vetme e autorit dhe nuk pasqyron
domosdoshmërisht pikëpamjet e Bashkimit Evropian.

PËRMBAJTJA

PARATHËNIE.....	7
HYRJE	9
DEFINI MI I TERMEVE KYÇE.....	14
DEFINIMI, LLOJET DHE PREVALENCA NË SUAZA BOTËRORE DHE NË MAQEDONINË E VERIUT	16
Karakteristikat themelore të dhunës kibernetike	22
Format e dhunës elektronike	26
Cilat janë viktimat më të zakonshme të dhunës dixhitale?	29
Kush janë dhunuesit dhe internet predatorët?	30
Dhuna dixhitale dhe tradicionale - ngjashmëritë dhe dallimet.....	32
Rrethi i dhunës kibernetike	34
KORNIZA LIGJORE.....	38
RREZIQET NGA PËRDORIMI I INTERNETIT.....	42
NJOHURIA DIXHITALE MEDIATIKE.....	43
Si ndryshe i lëmë pa vetëdije të dhënat personale në internet?.....	46
KOMUNIKIMI NË INTERNET DHE PASOJAT E BULLIZMIT KIBERNETIK.....	48
PARANDALIMI DHE UDHËZIMET PËR TRAJTIMIN E BULLIZMIT NË INTERNET.....	51
Jeni dëshmitar i dhunës dixhitale. Si të reagoni?	56
KEQKUPTIME RRETH DHUNËS DIXHITALE	58
KONKLUZIONET LIDHUR ME RREGULLATIVËN LIGJORE DHE ROLI I ORGANIZATAVE QYTETARE	60
Organizatat qytetare.....	61
REKOMANDIME.....	62
LITERATURË E PËRDORUR.....	65

PARATHËNIE

Para jush është një **Doracak për trajtimin e dhunës kibernetike**, i destinuar drejtpërdrejt për përfaqësuesit e organizatave qytetare, dhe në mënyrë indirekte i destinuar për fëmijët, adoleshentët, prindërit dhe të gjithë të rriturit që kujdesen për të rinjtë dhe që përpiqen të fitojnë besimin e të rinjve.

Në doracak do të vini re përdorimin e gjuhës së ndjeshme gjinore. Kujtojmë se vajzat janë më të rrezikuara nga dhuna kibernetike, pasi që gjinia është faktor rreziku për çdo lloj dhune.

E gjithë përmbajtja e doracakut na mëson për përmbajtjet e përshtatshme në internet, sjelljen e përgjegjshme në internet dhe komunikimin pozitiv në internet, dhe veçanërisht për ndjenjat që lindin kur një ose më shumë njerëz do të lëndojnë një tjetër. Vëmendje e veçantë i kushtohet rolit të vëzhguesit /ve në një situatë të dhunshme si dhe dhe përgjegjësia që ato marin.

Në doracak ju pret një numër i madh informatash të dobishme dhe burime të sigurta për ndihmë. Njohuritë dhe shkathtësitë praktike janë veglat tuaja për të parandaluar ose ndaluar dhunën kibernetike. Të folurit e vazhdueshëm kundër dhunës kontribuon për një shkollë më të sigurt, një familje më të sigurt dhe një bashkësi lokale më të sigurt.

Qëllimi ynë përmes këtij doracaku është të inkurajojmë fëmijët, të rinjtë dhe të rriturit që të hulumtojnë, mësojnë dhe përdorin përfitimet e një mjeti të rëndësishëm kulturor siç është interneti në mënyrë të sigurt. Qëllimi ynë është të forcojmë kompetencat e fëmijëve dhe të rinjve (njohuritë e tyre dixhitale) për:

- përdorim të sigurt dhe të duhur të teknologjisë dixhitale dhe internet;
- mbrojtje të privatësisë në internet;
- të kuptuar se çfarë është përmbajtje e dëmshme dhe cilat janë pasojat negative të saj;

- përgjigjen e përshtatshme kur përballemi me dhunën përmes mediave dixhitale;
- mënyrat dhe mekanizmat për raportimin e përmbajtjeve të dëmshme dhe atyre që kryejnë dhunë.

Qëllimi ynë është të inkurajojmë të rriturit që punojnë me fëmijë/të rinj apo për fëmijë/të rinj që vazhdimisht të përmirësojnë shkathtësitë e tyre të shkrim-leximit dixhital, sepse në këtë mënyrë ata kontribuojnë për arsimimin dixhital të fëmijëve/të rinjve dhe në këtë mënyrë punojnë për interesin e tyre më të mirë.

Dhe sigurisht, qëllimi ynë është që njohuritë dhe shkathtësitë e fituara të të rinjve të kthehen në veprim për të realizuar të drejtën e privatësisë dhe të drejtën për mbrojtje nga dhuna dixhitale.

HYRJE

Dhuna ndaj të rinjve është një nga problemet më serioze që kërcënon zhvillimin, shëndetin dhe mirëqenien e tyre, të drejtat themelore, dinjitetin dhe mund të rrezikojë jetën e fëmijëve. Dhuna ndodh kudo, në shtëpi, shkolla ose në institucione të tjera të kujdesit për fëmijët, por ndodh edhe në rrugë.

Pjesa më e madhe e dhunës ndaj të rinjve mbetet e fshehur. Fëmijët dhe të rinjtë kanë frikë ta raportojnë atë nga frika dhe lidhja me dhunuesin ose sepse nuk e shohin dhunën si diçka të gabuar ose të pazakontë, por si një ndëshkim të arsyeshëm dhe të nevojshëm për veprimet e tyre. Fëmijët/të rinjtë viktimë të dhunës mund të ndihen fajtorë dhe të besojnë se e meritojnë atë. Gjatë historisë, por edhe sot në kultura të ndryshme, ndëshkimi fizik ka qenë dhe ende është një nga mënyrat e disiplinimit dhe edukimit të fëmijëve, si në familje ashtu edhe në shkolla dhe institucione të mbrojtjes sociale.

Dhuna është një fenomen që kërcënon drejtpërdrejt të drejtat që ka çdo qenie njerëzore, siç janë: e drejta për jetën, siguria, dinjitetin dhe mirëqenia fizike dhe psikike. Në teori, nuk ekziston një përkufizim i vetëm dhe përgjithësisht i pranuar për termin *dhunë*, gjë që rezulton me përkufizimin e ndryshëm të dhunës, si dhe përdorimin e disa termave si sinonime - agresion, sjellje e dhunshme, shpërdorim pushteti etj. Për këto arsye, në hulumtimin për temën e dhunës, hulumtuesit e operacionalizojnë termin në përputhje me nevojat e hulumtimit.

Çdo përkufizim i dhunës ndaj fëmijëve nis nga përkufizimi i fëmijës. Sipas Konventës për të drejtat e fëmijës, *fëmijë është çdo qenie njerëzore që nuk ka mbushur moshën tetëmbëdhjetë vjeç, përveç nëse, sipas ligjit që ka të bëjë me fëmijën, moshë madhore nuk arrihet më herët*¹.

Në literaturë mund të gjenden përkufizime të ndryshme për dhunën ndaj fëmijëve që marrin parasysh shumëllojshmërinë e situatave në pjesë të ndryshme të botës. Përkufizimi që do të përdorim për qëllimet e këtij studimi përfshin përkufizimet e dhëna nga Organizata Botërore e

1 https://www.unicef.org/northmacedonia/media/1806/file/MK_CRC_1990_MK.pdf

Shëndetësisë, si dhe përkufizimin e shprehur në nenin 19 të Konventës për të drejtat e fëmijës, sipas të cilit dhuna nënkupton *të gjitha format e dhunës fizike ose psikike, shkelje ose abuzim me fëmijët, neglizhencë dhe shpërfillje, trajtim ose shfrytëzim jonjerëzor, duke përfshirë abuzimin seksual të fëmijëve*. Abuzimi i fëmijëve, neglizhenca dhe shpërfillja e fëmijës, nganjëherë të quajtur si trajtim jonjerëzor me fëmijët, janë definuar në Raportin botëror mbi dhunën dhe shëndetin si: *të gjitha format e dhunës fizike dhe/ose emocionale, abuzimi seksual, neglizhimi ose shpërfillja e fëmijëve, ose shfrytëzimi për qëllime komerciale ose të tjera që rezultojnë në një dëmtim aktual ose të mundshëm të shëndetit, mbijetesës, zhvillimit ose dinjitetit të fëmijës në kontekstin e një marrëdhënieje me një person që ka një pozicion përgjegjësie, besimi ose pushteti mbi fëmijën* (OBSh, 1999²).

Epoka e sotme mund të quhet epoka dixhitale për shkak të teknologjisë gjithnjë e më të avancuar. Paralelisht me përparimin e teknologjisë është zhvilluar edhe interneti, të cilin përdoruesit e përdorin për të komunikuar me miqtë apo për të gjetur përmbajtje interesante dhe edukative në mënyrë shumë të lehtë dhe të arritshme. Pavarësisht përfitimeve të shumta, interneti është gjithashtu i rrezikshëm për sigurinë personale dhe privatësinë e përdoruesve. Kështu, Batory dhe Qurlin (2020)³ theksojnë problemin e shfaqjes së krimit elektronik. Carl, Pelushet dhe Schlegel (2010) përkufizojnë sjelljen e rrezikshme gjatë përdorimit të internetit si sjellje që shkakton dëm shëndetësor, profesional, financiar ose social, ndërsa Livingston dhe Helsper (2008) ndajnë rreziqet me të cilat përballen individët në internet në: agresive, seksuale, me vlerë dhe komerciale.

Dhuna përmes internetit është një formë e re e dhunës që më së shpeshti paraqitet tek adoleshentët, por gjithashtu është e pranishme edhe tek të rriturit. Dhuna përmes internetit paraqitet në rrjetet sociale gjatë përdorimit të teknologjisë së re dhe përfshin fyerje, tallje ose nënçmimin e individëve dhe/ose grupeve të tjera.

Ndryshe nga dhuna fizike, Dhuna përmes internetit mund të ndodhë “gjithmonë dhe kudo”, ku dhunuesi nuk duhet të jetë fizikisht pranë viktimës. Dhunuesi nuk përballë me viktimën ballë për ballë dhe shpesh dhuna ndodh pa identifikuar dhunuesin. Ky është shkaku që ngacmuesi ndihet superior dhe harron se pas ekranit është në të vërtetë një person

2 WHO Report on consultation on child abuse prevention, 29-31 March 1999, Geneva, World Health Organization, 1999 (document WHO/HSC/PVI/99.1)

3 <https://hrcak.srce.hr/239152>

që gjithashtu ka ndjenja që mund të lëndohen. Dhuna përmes internetit tejkalon paraqitjet stereotipe për dhunuesin dhe viktimën.

Një pjesë e sjelljeve të rrezikshme në internet me të cilat përballen më shpesh të rinjtë, veçanërisht adoleshentët janë: dhuna online, dhuna seksuale në internet dhe gjuha e urrejtjes.

Për ngacmimin kibernetik përdoren disa emra, si: dhuna elektronike, dhuna online , ngacmim kibernetik, dhuna virtuale ose dhuna dixhitale (Popoviq-Qiqiq, Gjuriq dhe Cvetkoviq, 2011).

Gjatë definimit të tij, parashtrohen pyetje për definicionin, për shembull, cilat elemente nevojiten për t'u ballafaquar me dhunën në internet. Sipas Tokunaga (2010), ngacmimi kibernetik është sjellje që një person ose grup njerëzish e bën përmes mediave elektronike dhe vazhdimisht dërgon mesazhe armiqësore dhe agresive për të dëmtuar dhe vënë në siklet të tjerët.

Sipas Biliq (2014), dhuna në internet përfshin ngacmimin dhe frikësimin, publikimin e gënjeshtreve dhe forma të tjera të dhunës. Kjo dhunë përfshin përjashtimin ose izolimin në internet, vjedhjen e identitetit, vjedhjen fjalëkalimit ose prezantimin e rrejshëm, video inçizimin, sekstingun ose shfaqjen e përmbajtjes eksplicite seksuale.

Sa njerëz njihni që nuk përdorin asnjë pajisje dixhitale? Ndërsa përpiqeni të mendoni për "renegatin dixhital", ne do t'ju bëjmë të vështirë të mendoni dhe do t'ju kufizojmë çështjen e kategorisë së fëmijëve dhe të rinjve që nuk kanë telefon, tablet, kompjuter, lodër inteligjente apo cilëndo pajisje tjetër të bazuar në teknologjinë dixhitale. Kjo detyrë nuk është e lehtë sepse bota jonë bëhet dixhitale çdo ditë e më shumë.

Në kohën e shkrimit të këtij doracak, ka mbi 1,8 miliardë faqe interneti në mbarë botën, më shumë se 222 miliardë emaille të dërguara dhe më shumë se 6 miliardë video të shikuara sot në YouTube, mbi 75 milionë fotografi të postuara në Instagram dhe mbi 3,5 milionë telefona inteligjentë shiten vetëm brenda një dite.

Shikoni se çfarë po bën fëmija juaj ose partneri juaj tani. Ka shumë të ngjarë që ai të përdor një pajisje dixhitale. Ne të rriturit shpesh zemërohemi me fëmijët dhe ndonjëherë nuk jemi modeli më i mirë për përdorimin e përgjegjshëm të teknologjive moderne. Prandaj jemi këtu të mësojmë së bashku dhe që t'i ndihmojmë fëmijët të gjenden më mirë në rrjetin global dixhital.

Është e rëndësishme të zhvillohet ndërgjegjësimi tek fëmijët dhe të rinjtë se në botën virtuale ekzistojnë rregulla, detyrime, kërkesa, kufij, se përgjegjësia dhe kujdesi janë po aq të rëndësishme sa në botën reale. Duhet të kemi parasysh se tani mund të fitojmë përvoja që janë të lidhura me sigurinë. Fëmijët tanë ulen pranë nesh në shtëpi ose janë në shkollë, por megjithatë ata janë të ekspozuar ndaj rreziqeve në një botë virtuale plot me të huaj dhe sfida si kurrë më parë.

Fëmijët dhe të rinjtë mund të jenë teknikisht më të udhëzuar se ne, por ata kanë nevojë për përvojën tonë për të qenë të mbrojtur dhe të përgjegjshëm në botën virtuale, të shijojnë përfitimet e ndryshme të epokës dixhitale dhe të jenë në gjendje të përballojnë në mënyrë të duhur një sërë sfidash.

Fëmijët dhe të rinjtë do të jenë në gjendje të përdorin teknologjitë dixhitale në mënyrë të sigurt dhe konstruktive vetëm nëse u mundësojmë të zhvillojnë shkathtësi komplekse, të cilat përveç njohurive teknike përfshijnë shkathtësi kognitive më komplekse si shkathtësinë e zgjidhjes dixhitale të problemeve, të menduarit kritik, kreativitet, bashkëpunim, etikë dhe përdorim të sigurt të teknologjisë.

Numri i përdoruesve të internetit është vazhdimisht në rritje. Interneti është gjerësisht në dispozicion për fëmijët dhe të rinjtë edhe në Maqedoninë e Veriut. Shumica e studentëve të anketuar në Maqedoni të Veriut (86%) përdorin internetin në baza ditore. Dy të tretat e më të rinjve (9-10 vjeç) dhe pothuajse të gjithë nxënësit (98%) të grupmoshës më të vjetër (15-17) hyjnë në internet çdo ditë nga një celular / smartfon. Nxënësit e moshës 9-17 vjeç kalojnë në internet mesatarisht më shumë se 3 orë në ditë, më të moshuarit deri në 4 orë e gjysmë, ndërsa dy të tretat e tyre kalojnë ndërmjet 4 dhe 7 orë në fundjavë.

Në botën dixhitale, parim i rëndësishëm është sasia, e cila mbizotëron mbi cilësinë, gjegjësisht nuk është e rëndësishme vetëm sa kohë kalojnë fëmijët në internet, por edhe si e përdorin internetin. Sipas hulumtimit, studentët në Maqedoninë e Veriut e përdorin internetin kryesisht për argëtim (shikim të video klipeve dhe dëgjim muzike), për komunikim me familjen dhe miqtë, për video dhe në rrjetet sociale⁴.

Më shumë se dy të tretat e fëmijëve dhe të rinjve (74%) kanë profil në ndonjë rrjet social ose platformë për videoreproduksion. Prej tyre, 41% e atyre të moshës 9-10 dhe 72% e atyre 11-12 vjeç thonë se kanë profil,

4 Të dhënat e marra nga hulumtimi i brendshëm nga studentët e UKIM për të përcaktuar se sa të gatshëm janë studentët për mësimdhënie online në një kohë pandemie, 2020

megjithëse mosha minimale e përshkruar nga mediat sociale është zakonisht 13 vjet. Duke qenë se interneti është një burim i pakufizuar argëtimi, dhe përshëndetja e zakonshme është “shihemi pas shkollës në net”, është e rëndësishme të mos vihen në plan të dytë mundësitë e shumta për të mësuar në internet. Interneti mundëson shkëmbim të shpejtë të informatave, qasje në të dhëna të ndryshme, që është një pasuri e madhe për arsimi modern.

DEFINI MI I TERMEVE KYÇE

- **Fëmijëria** - Smiljaniq (2009), e definon fëmijërinë si një nivel të hershëm në ciklin e zhvillimit njerëzor i cili karakterizohet me rritje të shpejtë fizike dhe përpjekje për të modeluar rolet dhe përgjegjësitë e fëmijës, kryesisht përmes lojës dhe edukimit formal. Qëndrimi i përbashkët midis psikologëve është se fëmijëria zgjat pas infantilizmit dhe deri në pubertet (nga të paktën 18 muaj deri në maksimum 14 vjet) ose deri në moshën madhore të hershme (18 deri në 21 vjet). Fëmijëria ndahet në fëmijëri të hershme (0-6), të mesme (deri në adoleshencë) dhe fëmijëri të vonshme (deri në fund të adoleshencës). Termi *fëmijë* nënkupton një person deri në moshën tetëmbëdhjetë vjeç, sipas përkufizimit në Konventën për të drejtat e fëmijës.
- **Të rinj** - personat e moshës 15 deri në 29 vjeç⁵
- **Abuzimi i fëmijëve** - përfshin të gjitha format e abuzimit fizik dhe/ose emocional, abuzimin seksual, neglizhencën ose shpërfilljen, si dhe shfrytëzimin komercial ose shfrytëzim tjetër, që çon në çrregullim real ose potencial për shëndetin, mbijetesën, zhvillimin ose dinjitetin e fëmijës.
- **Dhuna dixhitale** - Hindu dhe Pacin (2008) e definojnë dhunën dixhitale si një formë abuzimi që i referohet veprimeve të kryera duke përdorur teknologjitë dixhitale, me synimin dhe qëllimin për të dëmtuar dikë direkt ose indirekt. Kjo përfshin një gamë të gjerë sjelljesh si abuzimi verbal, thirrje anonime dhe keqdashëse, shantazhi, futja e viktimës në lloje të ndryshme situatash të sikletshme dhe poshtërimi i dikujt në internet ose në media elektronike. Përveç termit *dhunë dixhitale*, në literaturë ka edhe terma të tjerë të ngjashme: dhunë elektronike, dhunë në internet, dhunë online, dhuna kibernetike, ngacmim në botën dixhitale e të tjera.
- **Teknologjia informatike (IT)** - teknologji që përdor kompjuterët për të mbledhur, përpunuar, ruajtur, mbrojtur dhe transmetuar informata. Termi *IT* lidhet me teknologjitë e komunikimit, sepse

5 <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2020/03/Zakon-za-mladinsko-uchestvo-i-mladinski-politiki-16-01-2020.pdf>

sot nuk mund të paramendohet të punohet me kompjuter nëse nuk është i lidhur në rrjet, prandaj bëhet fjalë për teknologjinë informatike dhe të komunikimit. Sheparoviq (1985) i definon viktimat e dhunës si *persona fizik, të drejtat ose prona e të cilëve cenohen ose shkatërrohen drejtpërdrejt nga një vepër krimi*, ndërsa në një kuptim më të gjerë është çdo person, juridik ose fizik, të drejtat e të cilit janë të rrezikuara drejtpërdrejt ose tërthorazi nga një vepër krimi, janë të dhunuar ose shkatërruar.

- **Viktima** - Deklarata e Kombeve të bashkuara për parimet themelore të drejtësisë për viktimat e dhunës dhe abuzimin e pushtetit, e definon viktimën si një person që ka pësuar dëmtim fizik ose psikik, humbje materiale ose shkelje të konsiderueshme të të drejtave themelore nëpërmjet veprimeve ose mosveprimeve në kundërshtim me penalitetin kombëtar. ligji (Kuvendi i përgjithshëm, rezoluta 40/34). Një person mund të kategorizohet si viktimë pavarësisht nëse autori është identifikuar, arrestuar, akuzuar apo dënuar dhe pavarësisht nga ekzistimi i ndonjë lidhjeje farefisnore ndërmjet viktimës dhe autorit.
- **Masat për mbrojtjen e viktimës** – janë masat e vendosura nga gjykata ose policia për të siguruar mbrojtjen e personit të ekspozuar ndaj dhunës, ashtu që do të ndryshohen rrethanat që mund t'i mundësojnë dhunuesit të kryejë vepra të shumta dhune. Qëllimi është të ndërpritet procesi i dhunës, t'i sigurohet viktimës mbështetja psikologjike dhe ndihma juridike e nevojshme, si dhe parandalimi i viktimizimit të sërishëm të viktimës si rezultat i shpërndarjes së sërishme dhe ekspozimit të materialit të papërshtatshëm përmes TIK-ut. Përkufizimi i viktimizimit dytësor, i dhënë nga Ristanoviq (1984), paraqet përkeqësimin e viktimizimit parësor nëpërmjet reagimit negativ të mjedisit social dhe nëpërmjet reagimit joadekuat, madje edhe të gabuar të organeve të rendit. Në shoqëri, shpesh ka një tendencë për të nënvlerësuar viktimën dhe për ta bindur atë se është fajtorë për veprën e krimit. Kjo tendencë ekziston që nga mjedisi i afërt i viktimës, duke vazhduar tek organet ligjvënëse, e deri te strukturat më të gjera shoqërore.

DEFINIMI, LLOJET DHE PREVALENCA NË SUAZA BOTËRORE DHE NË MAQEDONINË E VERIUT

16

Është e qartë se nuk ka asnjë ndërveprim midis njerëzve që do të paraqitnin një imunitet ndaj dhunës: ajo mund të shihet kudo, midis anëtarëve të një familje, në grupet e bashkëmoshatarëve, në shkollë, madje edhe midis shteteve. Për shkak të seriozitetit të jashtëzakonshëm të dhunës, ajo bëhet objekt i disiplinave të ndryshme që e përshkruajnë dhunën duke përdorur një fjalor të ndryshëm termash, të zhvilluar brenda çdo discipline individualisht. Mu për këtë nuk është për t'u habitur që ekzistojnë dallime të mëdha në kuptimet se çfarë është dhuna, cilat mënyra të sjelljes njerëzore mund të konsiderohen të dhunshme dhe cilat jo, cilat terma janë sinonim i dhunës dhe cilat janë vetëm pjesë të saj. Pikërisht për shkak të diversitetit terminologjik, është e nevojshme që në fillim të specifikohet se çfarë nënkuptohet me termin *dhunë* dhe cilat karakteristika i konsiderojmë dalluese për sjelljen që e cilësojmë si të dhunshme.

Emrat e ndryshëm që definojnë çdo ditë të njëjtat dukuri shkaktojnë konfuzion tek studiuesit dhe shkencëtarët dhe e vështirësojnë gjetjen e informatave më të fundit për dhunën në internet dhe gjithçka që përfshin ajo. Kështu, për shembull: *dhuna elektronike, ngacmimi kibernetik, dhuna kibernetike, dhuna sociale, ngacmimi online, ngacmimi kibernetik* dhe terma të tjerë të ngjashëm që mund të gjenden në media, shpesh janë jokritike dhe pa cilësi dhe operacionalizëm të qartë. Konfuzion shtesë është fakti se dhuna në internet ka forma të ndryshme, si ngacmimi seksual në internet, gjuha e urrejtjes dhe të ngjashme, të cilat gjithashtu degëzohen në disa nënkategori të ndryshme. Për të penguar dhunën dhe për të siguruar parandalim më të suksesshëm, është shumë e rëndësishme të operacionalizohen konstruktionet që përdorin studiuesit në punën e tyre dhe të bien dakord që të gjitha këto sjellje i përkasin rrjetit të krimit elektronik (Batory dhe Qurlin, 2020).

Duke e pasur parasysh pyetjen e fjalës *sajber* apo *kiber*, duhet theksuar se në Republikën e Maqedonisë së Veriut disa autorë në veprat e tyre

i përdorin të dy termat. Në fakt kibernetika është term që flet për një disiplinë shkencore intredisiplinore që merret me menaxhimin e të gjitha sistemeve, organizmave të gjallë, mekanizmave dhe sistemeve të kombinuara (Obradoviq, 2018).

Ne e përkufizojmë dhunën në internet si sjellje agresive dhe të qëllimshme drejtuar individëve ose grupeve në internet, që përsëritet dhe është drejtuar ndaj individëve që nuk mund të mbrohen lehtë (Smith et al., 2008). Popullariteti i internetit ka çuar në një krim të lartë kibernetik, kurse fenomenet si: vjedhja e identitetit në Facebook, përgjimit në internet po bëhen gjithnjë e më të shpeshta (Kushiq, 2010).

Dhuna në internet manifestohet përmes formave të ndryshme të komunikimit në internet, për shembull, përdorimi i shprehjeve të turpshme, fyerjeve dhe shakave, emrave të rremë, përgjimit dhe të ngjashme. Lacey (2007, sipas Cetin, Yaman dhe Packer, 2011) fitoi rezultate që tregojnë se format më të shpeshta të dhunës midis adoleshentëve janë mesazhet në formën e ngacmimit, përhapjes së thashethemeve dhe poshtërimit.

Në përgjithësi, dhuna përmes internetit përfshin shtatë forma të ndryshme të dhunës:

- shprehja e zemërimit ose dërgimi i mesazheve të zemërimit, të turpshme dhe vullgare drejtpërdrejt tek një person ose një grup në internet;
- ngacmimi, i cili përfshin dërgimin e mesazheve kërcënuese në mënyrë të përsëritur tek ndonjë person;
- ndjekja në internet që përfshin ngacmime që kontribuojnë në dëmtimin ose frikësimin e një individi;
- shpifja, dërgimi ose publikimi i deklaratave fyese, të pavërteta ose të këqija e një personi ndaj njerëzve të tjerë;
- maskimi ose pretendimi se një person është dikush tjetër dhe dërgimi ose postimi i materialit nën identitetin e një personi tjetër që e bën atë një kërcënim të keq ose potencial për të tjerët;
- tradhti dhe mashtrim, përfshin dërgimin ose postimin e materialit të një person që përfshin informacione të ndjeshme, private ose të pakëndshme, duke përfshirë mesazhe dhe fotografi private, dhe
- ndarja ose aktivitetete që përjashtojnë qëllimisht një person nga një grup në internet (Willard, 2004 sipas Lee, 2010).

Rritja e dhunës në internet shënohet me rritjen e numrit të përdoruesve të internetit (Smith et al., 2008). Arsyeja e rritjes së dhunës është ulja e kontrollit që manifestohet në sjelljen e lidhur me vetë-përfaqësimin dhe gjykimin nga të tjerët. Për shembull, Wilton dhe Campbell (2011) deklarojnë se interneti lejon anonimitetin e rremë të adoleshentëve që e përdorin atë si mjet komunikimi. Kjo, së bashku me kontrollin e reduktuar, mund të ndikojë që individët që kryejnë dhunë në internet të mos e perceptojnë sjelljen e tyre si të dhunshme.

Prandaj, është një fushë e re për hulumtim nga psikologët dhe zhvillohet kryesisht përmes postës elektronike, bisedës, instant mesazheve, rrjeteve sociale (Facebook, Tik Tok, Instagram), blogjeve dhe lojërave në internet (Hobbes, 2009).

Dhuna përmes internetit është një formë e re e dhunës së bashkëmoshatarëve dhe dallohet nga dhuna ballë për ballë në dy aspekte. Dallimi kryesor është se forca fizike nuk ka asnjë ndikim në internet, por njeriu duhet të ketë qasje në internet dhe të synojë të sillet në mënyrë agresive. Kjo është arsyeja pse ndodh që personat që përjetojnë më shpesh dhunë fizike bëhen të dhunshëm përmes internetit. Dallimi tjetër është se dhuna ballë për ballë ndalon kur dhunuesi nuk është afër viktimës. Dhuna në internet është më e përhershme dhe një person e përjeton atë pa praninë e dhunuesit (Hobbes, 2009).

- Për shembull, një nxënës mund të marrë vazhdimisht mesazhe të dhunshme gjithkund, ndërsa forma tradicionale e dhunës ballë për ballë ndalon me kthimin nga shkolla në shtëpi (Slonje dhe Smith, 2008). Pyetja është pse komunikimi në internet është kaq i përhapur. Përgjigja e marrë në shumicën e studimeve (p.sh. Walther, 1996; Valkenburg dhe Peter, 2010) është një mundësi më e madhe për kontroll në vetë-prezantimin dhe vetë-zbulimin sesa në komunikimin ballë për ballë. Kjo aftësi për kontroll krijon një ndjenjë më të madhe sigurie që çon në liri më të madhe në ndërveprimet ndërpersonale në internet sesa në situata ballë për ballë. Ekzistojnë tre determinanta që e bëjnë të mundur këtë: *anonimitet, asinkroni dhe qasje*.
- Kur bëhet fjalë për anonimitetin, ka anë të mira dhe të këqija. Kryesisht përmes anonimitetit, adoleshentët mund të arrijnë një pranim shoqëror që mund të mos e arrijnë përmes komunikimit ballë për ballë për shkak të disa pengesave fizike. Megjithatë, kjo mund të provokojë reagime impulsive që mund të rezultojnë me komente agresive dhe të turpshme, si dhe dhunë ose ngacmim nga bashkëmoshatarët.

- Asinkronia i referohet mundësisë që ajo që është shkruar të mos publikohet menjëherë, por duhet të jetë e shënuar komanda “dërgo”. Ky është një avantazh për adoleshentët e turpshëm dhe të pasigurt, pasi u lejon atyre të prezantojnë veten më mirë. Nga ana tjetër, u mundëson atyre që duan të ushtrojnë dhunë të shkaktojnë më shumë dhimbje, sepse lejon kontrollin e informatave që dërgohen.
- Faktori i tretë, qasja mundëson miqësi të ngushta me njerëz që nuk i kemi të afërt, por edhe qasje në përmbajtje seksuale ose komunikim me një person që ka paraqitur veten në mënyrë të gabuar (Valkenburg dhe Peter, 2010).

Ana pozitive është qasja e shpejtë dhe e lehtë në përmbajtje të ndryshme, kurse ana negative nënkupton mundësinë e qasjes në përmbajtje të ndryshme të papërshtatshme (Gjuraković, Shincek, Tomasiq Humer, 2014). Pasojat negative të këtyre faktorëve lindin nga efekti i kontrollit të reduktuar (Lapidot-Lefer dhe Barak, 2011). Në fakt, disa përfitime të internetit si mundësia për të fshehur identitetin e vet (anonimitet) inkurajojnë dhunën sepse personi mund të fshihet pas emrit të dikujt tjetër, por edhe të lërë pasoja më të qëndrueshme sepse njerëzit që përjetojnë dhunë nuk e dinë se kush po e bën atë. Ky fakt e bën dhunën në internet më destruktive sesa dhuna ballë për ballë. Përveç kësaj, disa hulumtime kanë treguar se vajzat përdorin më shumë opsionin e anonimitetit duke zbuluar informacione të besueshme për të tjerët në internet.

Mundësia e anonimitetit i mbron ata nga zbulimi i burimit që filloi të përhap thashethemet, dhe nga ana tjetër çon në një ndjenjë më të madhe pafuqie tek njerëzit që e përjetojnë atë (Cetin, Yaman dhe Peker, 2011).

Publikimi ose shpërndarja e përmbajtjes së papërshtatshme shpesh përkufizohet si dhunë virtuale ndaj një personi tjetër. Tema e dhunës virtuale është bërë jashtëzakonisht e rëndësishme vitet e fundit dhe mund të veçohen disa përkufizime të rëndësishme. Sjellja e dhunshme virtuale ose elektronike mund të përkufizohet në bazë të: “kritereve të abuzimit klasik të bashkëmoshatarëve, që është lëndimi i qëllimshëm dhe i vazhdueshëm i një personi tjetër nëpërmjet pajisjeve elektronike” (Vejmelka, Strabić, Jazvo, 2016: 61). *Dhuna virtuale* është një emër për dhunën në të cilën viktimat janë të ekspozuara ndaj dhunës përmes internetit dhe kryhet përmes mediave të ndryshme elektronike si e-mail, mesazhe SMS, rrjete sociale, forume dhe të ngjashme.

Me rritjen e komunikimit në internet, rritet edhe dhuna. Studime të ndryshme thonë se përqindja e fëmijëve dhe të rinjve që kanë përjetuar dhe

kryer dhunë në internet është midis 20 dhe 40% (Takunga, 2011). Kështu, Arichak et al. (2008) morën rezultate që tregojnë se 35.7% e të rinjve janë të përfshirë në dhunën në internet. Dehyu et al. (2008) në studimin e tyre treguan se 16% e të rinjve marrin pjesë në dhunën në internet dhe 23% kanë përjetuar dhunë në internet kryesisht përmes thashethemeve dhe emrave nënçmues. Hindu dhe Pacini (2008) flasin se 32% e meshkujve të rinj dhe 36% e vajzave kanë përjetuar dhunë në internet, ndërsa rreth 18% e meshkujve të rinj dhe 16% e vajzave raportuan se kishin ngacmuar dikë tjetër në vende të ndryshme në internet. Të dhëna të ngjashme u morën nga Lee (2006, 2007): rreth 25% e djemve dhe 25.6% e vajzave kanë përjetuar dhunë në internet.

Nga ana tjetër, të dhëna paksa të ndryshme u morën nga Juwoven dhe Gross (2008, sipas Tokunga, 2011), të cilët zbuluan se 72% e të rinjve të moshës 12 deri në 17 vjeç kishin përjetuar ndonjë formë të dhunës në internet të paktën një herë në jetën e tyre. Beran dhe Lee (2007) në hulumtimin e tyre fituan të dhëna që tregojnë se shumica e adoleshentëve kanë dëgjuar për ndonjë formë të dhunës në internet, 20% e tyre kanë përjetuar një formë të tillë dhune, ndërsa 3% kanë qenë vazhdimisht të ekspozuar ndaj dhunës në internet.

Sipas studimeve të ndryshme, mund të shohim se rezultatet janë të ndryshme si rezultat i qasjeve dhe përcaktimeve të ndryshme të dhunës në internet (Tokunga, 2011). Përveç prevalencës, disa studime kanë hulumtuar dallimet në moshë dhe gjini. Rezultatet tregojnë se nuk ka dallim të rëndësishëm në moshë dhe gjini, megjithëse supozohej se dhuna në internet do të jetë më e shpeshtë tek vajzat, sepse ato janë më të prirura ndaj agresionit verbal sesa djemtë, tek të cilët dhuna fizike është më e theksuar (Li, 2007).

Dhuna kibernetike ndryshon nga format e tjera të dhunës kryesisht në atë që imponon nevojën për të rishqyrtuar vetë konceptin dhe veçoritë e tij kryesore (p.sh. fizike, psikologjike, bashkëmoshatore, individuale, grupore, etj.). Kjo lloj dhune zhvillohet në një "hapësirë virtuale", dhe është i nevojshëm përdorimi i një mjeti elektronik, pra një mjet apo kanal i përshtatshëm komunikimi (kompjuter ose celular me qasje në internet). Dhuna elektronike në asnjë mënyrë nuk mund të reduktohet në komunikim thjesht virtual të motivuar nga qëllimi "i keq". Në rastin e kësaj dhune, mund të ndodhë që marrësit e mesazhit, pa dashje ose pavetëdije, të bëhen bashkëpunëtorë të dhunës ndaj personave të tretë, pa dashur të bëhen apo të kuptojnë se kanë ushtruar dhunë ndaj dikujt duke transmetuar ndonjë përmbajtje.

Anonimiteti (i dukshëm) në komunikimin elektronik ka një efekt inkurajues për autorët, demoralizon viktimat, dhe vetë natyra e këtij lloji të komunikimit kontribuon shumë më tepër njerëz të bëhen autorë apo viktima.

Publiku profesional dhe laik e problematizoi dhunën elektronike në kontekst të shfrytëzimit të fëmijëve nëpërmjet TIK-ut vetëm me zgjerimin e TIK-ut në sferën private, pra kur kompjuterët dhe interneti u bënë të disponueshme jo vetëm për fëmijët dhe të rinjtë në shtëpi, por kur edhe për këtë popullatë, rrjetet sociale u bënë një lloj “simbol status”, (dmth. duke pasur një numër të caktuar “miqsh” në to) u bë i kuptuar si çështje prestigji i bashkëmoshatarëve, madje edhe nevojë.

Me problemin e shfrytëzimit (aktual dhe potencial) nëpërmjet TIK-ut nuk përballen vetëm fëmijët dhe të rinjtë, por edhe prindërit e tyre, mësuesit dhe profesionistët e tjerë që punojnë me fëmijët, por edhe shoqëria në tërësi, duke përfshirë organet shtetërore në të tre degët e Qeverisë, biznes sektorin, sektorin qytetar dhe mediat.

Një karakteristikë tjetër e dhunës virtuale është mosbalancimi i fuqisë, kjo i referohet faktit që dhunuesi shpesh ka një avantazh të caktuar (p.sh. zotërimi i videove, fotografive dhe përmbajtjeve të pakëndshme) me të cilin mund të dëmtojë një person tjetër (Vejmelka, Strabiq, Jazvo, 2016). Kështu, njerëzit kanë mundësinë për anonimitet të plotë, dhe me këtë edhe mundësinë për të krijuar identitete të rreme. Kur dhunuesit virtual ushtrojnë dhunë ndaj viktimave të tyre, ata shpesh nuk mund ta shohin reagimin e tyre dhe kështu nuk kanë mundësi të krijojnë empati. Nëpërmjet internetit, njerëzit janë në gjendje të krijojnë një online person që i bën ata të ndihen më pak përgjegjës për abuzim. Nga ana tjetër, ata që ndihen më pak rehat në komunikimin e drejtpërdrejtë mund ta shohin dhunën virtuale si mundësi për hakmarrje, gjegjësisht mund ta përdorin teknologjinë si ndërmjetës për t’u përballur me të tjerët (Accordino, 2011).

Dhuna virtuale është një nga mënyrat e reja me të cilat të rinjtë përballen me njëri-tjetrin. Të rinjtë shpesh nuk janë të vetëdijshëm për pasojat e sjelljes së tyre në internet, sepse nuk e shohin personin tjetër që e lëndojnë, gjë që çon në mungesë empatie dhe abuzim më të shpeshtë dhe të shumtë.

Pikërisht për shkak të anonimitetit të mundshëm në botën virtuale, të rinjtë shpesh nuk janë të vetëdijshëm për rreziqet që sjell interneti. Fëmijët dhe të rinjtë shpesh ndajnë përmbajtje të ndryshme nga jeta e tyre private pikërisht për shkak të lirisë së dukshme që kanë në botën virtuale, kështu që mund të bien në kontakt me njerëz me qëllime të këqija.

Karakteristikat e dhunës virtuale shpesh mund të jenë më serioze se dhuna “tradicionale”, sepse është e mundur në çdo kohë, viktimat nuk mund të ndihet sigurt askund, numri i dhunuesve mund të rritet shpejt kurse dhunuesit më pak i kuptojnë pasojat e një sjelljeje të tillë sepse nuk e shohin personin e dhunuar.

Dhuna virtuale ka disa karakteristika: “nxitje të urrejtjes në grup, sulme ndaj privatësisë, ngacmim, përgjim, fyerje, ekspozim ndaj përmbytjeve të papërshtatshme, përhapje të komenteve të dhunshme, përjashtim të një personi nga rrjeti i komunikimit, etj.”.

Dhuna virtuale është specifike në krahasim me format e tjera të abuzimit, sepse personi nuk është askund i mbrojtur nga një sulm i mundshëm. Për shkak se zhvillohet në një sferë virtuale që përfshin shumë njerëz në të njëjtën kohë, mund t’i bëjë dëm të madh jetës së një të riu duke përfshirë ata që mund të mos jenë të njohur personalisht për viktimën, por përmbytja e papërshtatshme është në dispozicion për një gamë të gjerë njerëzish, kështu që numri i dhunuesve të mundshëm rritet. Megjithatë çdo formë e dhunës ka pasojat afatgjata për individin, dhuna virtuale shpesh mbetet një kujtesë e qëndrueshme e traumës së përjetuar. Është veçanërisht e rëndësishme të përmendet se përmbytja e papërshtatshme shpesh mbetet përgjithmonë në internet dhe është e pamundur të fshihet.

Karakteristikat themelore të dhunës kibernetike

Mjetet, aplikacionet dhe platformat dixhitale në dispozicion për të rinjtë po bëhen më të llojllojshme, me çka zgjerohen mundësitë për mënyra të ndryshme të kërcënimit të të tjerëve. Format e reja të dhunës dixhitale për të rinjtë po bëhen përditshmëri. Ata janë kurioz dhe të prirur për hulumtim, të etur për risi dhe sensacion (që është pjesë e rritjes dhe zhvillimit të identitetit personal), dhe në të njëjtën kohë më të ndjeshëm ndaj ndikimit të bashkëmoshatarëve të grupmoshave të tjera dhe rrisin mundësinë për të qenë pjesë të dhunës dixhitale. Ndonjëherë të rinjtë me të vërtetë nuk kanë qëllim të lëndojnë një person tjetër dhe shpesh nuk janë të vetëdijshëm se kanë shqetësuar një person tjetër dhe sjallja e tyre është e rrezikshme, as nuk janë të vetëdijshëm për pasojat e ndarjes së informacionit personal të dikujt tjetër në një hapësirë publike siç është interneti. Prandaj është e rëndësishme që të rinjtë të forcojnë kompetencat e tyre dixhitale, pra të forcojnë njohuritë, shkathtësitë e tyre dhe të ndërtojnë qëndrime pozitive.

Dhuna dixhitale është çdo formë dhune që rezulton nga përdorimi i teknologjive dixhitale. Mund të zhvillohet në rrjetet sociale, aplikacionet e mesazheve, platformat e lojërave dhe telefonat celular. Është një sjellje

e përsëritur që synon të trembë, zemërojë apo vë në siklet personat që sulmohen. Qëllimi i dhunës dixhitale është të ngacmojë, lëndojë, poshtërojë dhe lëndojë një person tjetër. Duhet pasur parasysh se llojet dhe klasifikimi i nënlojeve të dhunës dhe abuzimit online nëpërmjet teknologjive dixhitale po ndryshojnë dita-ditës, pasi ky është një fenomen relativisht i ri dhe me rritjen e hapësirës dixhitale, zgjerohet shtrirja e dhunës.

Një nga shembujt më të zakonshëm të dhunës dixhitale/kibernetike me të cilën përballen të rinjtë sot janë:

- përhapja e thashethemeve dhe gënjeshtreve për një person - postimi i akuzave të rreme për një person tjetër në profilet e rrjeteve sociale, blogje, etj.;
- postimi i fotove komprometuese të huaja në rrjetet sociale;
- inçizimi dhe shpërndarja e fotografive, mesazheve dhe materialeve me përmbajtje seksuale - pornografi;
- zbulimi i paautorizuar i informatave private të njerëzve të tjerë;
- dërgimi i kërcënimeve përmes një platforme mesazhesh;
- dërgimi i mesazheve të padëshiruara, keqdashëse, të pahijshme;
- nxitja e urrejtjes për arsye të ndryshme;
- përfaqësim i rremë - marrja e identitetit të dikujt tjetër - krijimi i profileve në rrjetet sociale në emër të dikujt tjetër;
- dërgimi i mesazheve të papërshtatshme në emër të të tjerëve;
- tallje ose ngacmim;
- formimi i grupeve që përhapin urrejtje;
- përjashtimi i qëllimshëm i të tjerëve - injorimi - p.sh. përjashtimi nga grupet e mediave sociale;
- ngacmimi me thirrje telefonike;
- ndryshimi ose vjedhja e fjalëkalimeve;
- dërgimi i viruseve;
- komente të papërshtatshme në fotot e njerëzve të tjerë, mesazhet e profilit, blogjet.

Një lloj i veçantë i dhunës dixhitale është dhuna dixhitale me bazë gjinore. Në mbarë botën, vajzat dhe gratë kanë shumë më shumë gjasa të jenë viktimat të dhunës në internet. Gratë janë shumica kur bëhet fjalë për viktimat e formave më drastike të dhunës si persekutimi dhe ngacmimi

seksual. Vajzat dhe gratë janë viktimat kryesore të të ashtuquajturës pornografi hakmarrëse – shpërndarje e përmbajtjes seksuale eksplicite të grave pa pëlqimin e tyre. Duhet pasur parasysh se vajzat dhe gratë që shprehin pikëpamjet e tyre në internet (përfaqësues të bashkësisë akademike, politikanë, gra në poste të larta, ato që mbrojnë barazinë gjinore dhe të drejtat e grave) janë veçanërisht të cenueshme ndaj dhunës dixhitale.

Dhuna dixhitale mund të kryhet drejtpërdrejt ose tërthorazi (nëpërmjet ndërmjetësve), duke përfshirë persona të tjerë në zbatimin e aktivitetit të dhunshëm, me ose pa dijeninë e tyre, për shembull: dërgimin e mesazheve ngacmuese në emër të një personi, nga adresa ose profili i personave të tjerë të bllogjeve, forumeve ose në biseda të profilit të një personi tjetër. Të rriturit gjithashtu përdorin dhunë ndaj fëmijëve dhe të rinjve. Dhuna dixhitale ndodh më shpesh tek të rinjtë, por ndodh edhe që të rriturit të jenë të dhunshëm ndaj fëmijëve dhe të rinjve në botën dixhitale. Në këto raste, më së shpeshti bëhet fjalë për ngacmim apo përndjekje nëpërmjet internetit, që është krim dhe dënohet me ligj.

Dhuna kibernetike, përveç përdorimit të teknologjisë, ka edhe veçori të tjera domethënëse që e dallojnë atë nga dhuna ballë për ballë me bashkëmoshatarët. Pacin dhe Hindu (2006) theksojnë mundësinë për anonimitet në dhunën elektronike si një nga tiparet më të rëndësishme të dhunës elektronike nga bashkëmoshatarët. Ata thonë se llogaritë e postës elektronike, pseudonimet e dhomave virtuale për bisedë, programet e mesazheve dhe faqet tjera të internetit mund ta bëjnë të vështirë për adoleshentët të zbulojnë identitetin e dhunuesit. Anonimiteti i çliron autorët e ngacmimit kibernetik nga parimet morale dhe sociale që i referohen sjelljes së përshtatshme në internet dhe kërkon më pak energji dhe forcë gjatë shprehjes së komenteve fyese me ndihmën e tastierës (Patchin dhe Hindu, 2006).

Ngjashëm me Patchin dhe Hindu (2006), et al. (2010) shpjegojnë se si anonimiteti shkakton sjellje më të lirë dhe të pakontrolluar në internet, ndërsa Buljan dhe Flander et al. (2004, f. 159) paralajmërojnë se ajo i “çliron dhe inkurajon njerëzit të komunikojnë në mënyrë më intime sesa në kontaktet personale.”

Prandaj, fëmijët dhe të rinjtë duhet të mbikqyren dhe t’u shpjegohet se njerëzit që takojnë në rrjetet sociale nuk duhet të prezantohen me profile të rrejshme. Gjithashtu, një nga mangësitë e komunikimit në internet është sigurisht mungesa e komunikimit joverbal i cili është po aq i rëndësishëm në bisedë sa komunikimi verbal. Kështu, njëri nga bashkëbiseduesit mund ta interpretojë dhe kuptojë mesazhin ndryshe, pasi ai nuk ka njohuri për

tonin ose shprehjen e fytyrës së bashkëbiseduesit tjetër. Pikërisht për shkak të mungesës së komunikimit joverbal dhe anonimitetit, autorët e dhunës elektronike inkurajojnë dhe harrojnë të komunikojnë me njerëz, edhe pse bashkëbiseduesi nuk është para tyre (Kovalski et al., 2008, sipas Popoviq-Qiqiq, 2009).

Pavarësisht anonimitetit “të dukshëm”, autorët deklarojnë se autori i veprimeve të dhunshme mund të zbulohet me ndihmën e një kodi të veçantë identifikimi (adresa IP) që e ka çdo kompjuter (Ciboçi, 2014; Buljan Flander et al., 2010). Për më tepër, Pacin dhe Hinduja (2006) theksojnë gjithashtu mungesën e mbikëqyrjes në botën virtuale që mund t’i përgjigjet përmbajtjes së papërshtatshme dhe fyerjeve kur bisedojnë me dy persona, për shembull, në dhomat virtuale për biseda.

Për shkak të disponueshmërisë së internetit në çdo kohë dhe kudo, dhe zhvillimit të pajisjeve inteligjente, ndryshe nga viktimat e formave tradicionale të dhunës së bashkëmoshatarëve, viktimat e dhunës elektronike “mund të abuzohen 24 orë në ditë, shtatë ditë në javë” (Kowalski dhe et al. 2008; Willard, 2007; Kernaghan dhe Elwood, 2013, sipas Ciboca, 2014, f. 15).

Pacin dhe Hindu (2006) deklarojnë se për shkak të kësaj, viktimat e dhunës elektronike nuk mund të gjejnë strehim në shtëpinë e tyre, ku viktimat e dhunës tradicionale ndihen të sigurt. Audienca e pafundme e vëzhguesve, para të cilëve ndodh dhuna elektronike është një tjetër veçori e rëndësishme e theksuar nga Popoviq--Qiqiq (2009). Ai thotë se numri i vëzhguesve mund të rritet sërish dhe është e vështirë të përcaktohet sa persona janë përfshirë në incident vullnetarisht apo aksidentalisht.

Një nga problemet është se mesazhet abuzive, emailët, videot dhe fotografitë bëhen të vështira për t’u shkatërruar pasi të vendosen në internet, të cilat shikuesit mund t’i ruajnë në pajisjen e tyre celulare ose kompjuterin dhe të abuzojnë duke shpërndarë dhe ridërguar përmbajtjen (Popoviq--Qiqiq, 2009).

Slavens (2006a) thekson rëndësinë e vëzhguesve si dëshmitarë, duke vënë në dukje se ata kanë fuqi në të gjitha format e dhunës dhe se veprimet e tyre mund të ndalojnë dhunën dhe të ndihmojnë viktimën.

Në përcaktimin e dhunës së bashkëmoshatarëve, Olveus (1998) thekson përsëritjen si një nga karakteristikat e rëndësishme të dhunës, por kur bëhet fjalë për dhunën elektronike nga bashkëmoshatarët, edhe një akt agresiv mund të konsiderohet dhunë sepse viktimat mund të përjetojnë poshtërim të vazhdueshëm për shkak të fyerjes së publikuar.

Ngacmimi përmes internetit përfshin të gjitha sjelljet që një ose më shumë individë i kryejnë përmes mediave elektronike, dhe që nxisin mesazhe armiqësore ose të dhunshme me qëllim që të dëmtojnë dhe të turpërojnë të tjerët (Tokunaga, 2010). Sipas përkufizimit, disa ekspertë në psikologjinë sociale përfshijnë dhunën në internet dhe dhunën seksuale dhe gjuhën e urrejtjes (Vejmelka dhe Juriniq, 2020). Ata gjithashtu dallojnë tre motive të përgjithshme për dhunën në internet (Rafferty dhe Vander Wen, 2014).

Motivimi i parë përbëhet prej sanksionimit, sipas të cilit individët përdorin rrjetet sociale për të sanksionuar sjelljen e padëshiruar të miqve dhe të njohurve, më së shpeshti me gjuhën e urrejtjes. Konsiderohet si një metodë e kontrollit indirekt social. Turpi është një komponentë kyçe. Me turp, si rregull, nuk ka asnjë ndërhyrje, që mund të nxisë krijimin e rregullave sipas të cilave është e pranueshme dhe e lejueshme poshtërimi dhe ngacmimi i të tjerëve.

Për më tepër, motivimi i dytë është një luftë për pushtet dhe përshkruan përpjekjet për të lënduar të tjerët ose për të ndikuar në sjelljen e tyre në mënyrë që të fitojnë akses në burime të vlefshme. Shpesh theksohen marrëdhëniet romantike dhe dhuna seksuale në internet ndaj ish-partnerëve ose partnerëve të tyre të rinj.

E fundit, por jo më pak i rëndësishëm motivim është argëtimi ("trolling") për të provokuar viktimën dhe për të marrë një reagim emocional për argëtim personal. Mund të përfshijë dhunën seksuale përmes internetit dhe gjuhën e urrejtjes, dhe një komponentë kyçe është anonimiteti, që përfshin hapjen e profileve të rreme (Rafferty dhe Vander Wen, 2014).

| Format e dhunës elektronike

Ashtu si Olveus (1998) bën dallimin midis dhunës së drejtpërdrejtë dhe të tërthortë nga bashkëmoshatarët, ashtu edhe Buljan Flander et al. (2010, f. 11) bën dallimin midis "dy llojeve të dhunës përmes internetit: sulmi i drejtpërdrejtë dhe sulmi përmes ndërmjetësve".

Sulmi i drejtpërdrejtë, Buljan Flander dhe bashkëpunëtorët (2010) përshkruajnë si një sulm në të cilin një person dërgon mesazhe ngacmuese SMS dhe MMS, email, fotografi, video dhe kur personi aktron, vjedh ose ndryshon fjalëkalimin ose emrin e llogarisë së dikujt, vendos anketa të papërshtatshme për viktimat dhe dërgon viruse. Dhuna nëpërmjet ndërmjetësve interpretohet si sulm ndaj viktimës, për shembull, përmes

llogarisë të një personi që zakonisht nuk është i njohur me sulmin. Viktima do të mendojë se sulmuesi është personi që posedon llogarinë, dhe jo personi që fshihet pas identitetit të vjedhur.

Në këtë rast, Buljan Flander et al. (2010) theksojnë se ndërmjetësi i cili nuk është i njohur me sulmin është gjithashtu viktimë që shumica do ta dënojnë për një akt në të cilin ai nuk në të vërtetë është i përfshirë.

Willard (2007) gjithashtu përmend forma të bullizmit kibernetik si dërgimi i shpeshtë i mesazheve fyese dhe provokuese (ngacmim), grindje përmes postës elektronike të shoqëruara me fyerje dhe përmbajtje vullgare, por gjithashtu thekson forma të tjera të dhunës elektronike, si p.sh. përjashtimi, zbulimi i informatave personale, sekreteve ose fotografive që nuk janë miratuar nga viktima. Willard (2007) vë në dukje edhe përgjimin elektronik kibernetik, i cili manifestohet me dërgimin e shpeshtë të mesazheve kërcënuese dhe përfshirjen në rrjete të ndryshme sociale ku viktima është aktive, për të shkaktuar ndjenja frike dhe pasigurie.

Dobësia dhe diversiteti i fëmijëve dhe të rinjve është një kërcënim potencial i dhunës. Dobësia dhe diversiteti janë shpesh karakteristika të perceptuara të atyre që vuajnë nga dhuna e bashkëmoshatarëve. Bashkëmoshatarët më të fortë mendojnë se është krejtësisht e justifikuar të ngacmohet ata që janë më të dobët prej tyre. Dobësia e personave të ekspozuar ndaj dhunës dixhitale mund të jetë rezultat i disa prej karakteristikave të tyre, që i bën të ndryshëm prej të tjerëve: raca, ngjyra e lëkurës, shtetësia, statusi i migrantit, personit të zhvendosur / refugjatit, përkatësia etnike ose prejardhjen etnike, bindjet fetare ose politike, gjinia, identiteti gjinor, orientimi seksual, statusi i pronës, përkatësia sociale dhe kulturore, lindja, karakteristikat gjenetike, gjendja shëndetësore, zhvillimi dhe paaftësia, pamja e jashtme etj. Stereotipet dhe paragjykimet e shprehura dhe të paraqitura hapur ndaj fëmijëve dhe të rinjve që kanë këto karakteristika personale (ose karakteristika të supozuara personale) janë inkurajim shtesë për bashkëmoshatarët që kryejnë dhunë. Viktimë më e shpeshtë e dhunës është fëmija që ndryshon dhe devijon nga standardet e sjelljes në një grup bashkëmoshatarësh. Fëmijët dhe të rinjtë e turpshëm dhe të tërhequr janë më shpesh në shënjestër të dhunuesve për shkak të sjelljes së tyre dhe taktikave të shmangies së konfliktit. Këta janë fëmijë që për arsye të ndryshme refuzojnë të përplasen fizikisht, verbalisht, dhe në mënyrë dixhitale me të tjerët, nuk duan ose nuk dinë si të mbrohen. Bashkëmoshatarët të prirur për dhunë i konsiderojnë “të dobët dhe frikacakë” dhe fakti që nuk do të mbrojnë veten është një nga arsyet e ngacmimit të tyre.

Në literaturë mund të identifikohen disa lloje të dhunës kibernetike:

LLOJET E SULMEVE PËRMES DHUNËS KIBERNETIKE

1. Grindje e ashpër përmes Internetit (flaming)

I shkurtë midis dy ose më shumë personave që karakterizohet me të folur të zemëruar dhe vullgar, ofendime dhe kërcënime. Dhunuesi synon të shkaktojë mllef, pikëllim dhe/ose poshtërim duke provokuar qëllimisht një konflikt (p.sh., *Dukesh gërditshëm në këtë fotografi; truri yt femëror nuk mund të kuptojë se çfarë desha të them*).

2. Shqetësimi (harassment)

Dërgimi i vazhdueshëm i mesazheve të vrazhda, armiqësore dhe provokative ndaj një individi ose grupi. Më shpesh, kjo ndodh përmes mesazheve private dhe qëllimi i dhunuesit është të sjellë personin tjetër në një pozicion degradues dhe/ose të nënshtruar me veprime kërcënuese (p.sh., *Nëse nuk i shkruan detyrat e mia të shtëpisë, unë do t'u them të gjithëve në shkollë se je budallaqe*).

3. Thashethemet dhe shpifja (denigrationim)

Shpikja e informatave për viktimën dhe dërgimi dhe shpërndarja e tyre në mënyrë elektronike për të lënduar një person. Qëllimi i këtyre veprimeve është dëmtimi i reputacionit të viktimës ose prishja e marrëdhënieve me të tjerët (p.sh. *Ivana, a e di që shoqja jote Ana ka puthur dje të dashurin tënd?!*)

4. Përfaqësimi i remë (masquerading, impersonation)

Marrja e identitetit të huaj dhe dërgimi i mesazheve dhe përmbajtjeve të tjera në emër të dikujt tjetër (siç është një profil i remë në Facebook) për të shkatërruar reputacionin dhe miqësitë. Kjo mund të jetë jashtëzakonisht e rrezikshme nëse dhunuesi u dërgon të tjerëve informata private të viktimës (adresën e banimit, adresën e shkollës, numrin e telefonit celular).

5. Zhvatje dhe përhapja e informatave të besueshme (outing and trickery)

Zbulimi publik i informatave të dërguara nga viktimat te dhunuesi në besim. Është tipike për ish të dashurit që kanë ndarë fotografi sekrete ose private me viktimën dhe përmbajtje dhe mesazhe të tjera (p.sh. *Shikoni këtë foto të shëmtuar që ma dërgoi ish-miku im më i mirë*)

6. Përjashtim social (social exclusion)

Ndodh po aq në internet sa ndodh në botën offline. Viktimat nuk mund të hyjnë në dhoma të caktuara për bisedë (Chat dhoma) ose të përfshihen në mesazhe në grup (për shembull: *Mos e ftoni Bojanin në këtë grup*)

7. Kërcënime (cyber threats and cyberstalking)

Ato i referohen dërgimit të mesazheve kërcënuese dhe përpjekjeve për të vendosur kontakt të padëshiruar që shkakton te viktimat frikë për sigurinë e vet. Është veçanërisht e theksuar në komunikimin me të panjohur edhe në rastet e sulmeve seksuale nëpërmjet internetit (p.sh. *Pse nuk më përgjigjesh? Nëse nuk më dërgon fotografi tënden ku je e zhveshur, do të vij tek ti dhe do të vras vëllanë tënd!*)

8. Video inçizime (happy slapping)

Nxitja dhe shpërndarja e inçizimeve me përmbajtje të dhunshme (p.sh. rasti i rrahjes së të rinjve në ndeshje sportive).

Cilat janë viktimat më të zakonshme të dhunës dixhitale?

Dhuna dixhitale shpesh ndodh në kontekstin e pozicionimit social. Për disa arsye, disa fëmijë dhe të rinj perceptohen si outsiders, si objektiva të lehtë për t'u sulmuar, edhe kur nuk kanë diçka që i bën ata dukshëm të ndryshëm ose "të dobët". Sulmi ndaj fëmijëve të tillë mund të kontribuojë në popullaritetin e atyre që i sulmojnë, duke i bërë ata "më të fortë". Çdokush mund të bëhet viktimë e dhunës dixhitale nga bashkëmoshatarët, por fëmijët dhe të rinjtë që kanë karakteristika dhe specifika të caktuara janë të ekspozuar në rrezik më të madh:

- fëmijët dhe të rinjtë që konsiderohen jo të famshëm në grupin e bashkëmoshatarëve;
- fëmijët dhe të rinjtë që përballen me sfidën e identitetit seksual;
- fëmijët dhe të rinjtë që respektojnë rregullat;
- nxënësit e shkëlqyer që konsiderohen të jenë më të zgjuar ose më të përkushtuar ndaj mësimi sesa bashkëmoshatarët e tyre (të ashtuquajturit fëmijë nerd);
- fëmijët dhe të rinjtë që duken ndryshe, vishen ndryshe dhe sillen ndryshe në krahasim me popullatën dominante të bashkëmoshatarëve;
- fëmijët dhe të rinjtë që nuk kanë vetëbesim;
- fëmijët dhe të rinjtë që nuk mbrojnë veten nga sulmet e të tjerëve.

Disa arsye për kryerjen e dhunës dixhitale nga bashkëmoshatarët mund të jenë: parandalimi i pranimi të bashkëmoshatarëve të tjerë në shoqëri; tërheqja e vëmendjes së bashkëmoshatarëve; dëshira për të fituar dhe

ndjenja e pushtetit mbi të tjerët, dominimi dhe kontrolli; xhelozia ose urrejtja ndaj viktimës; ata duan të ndëshkojnë viktimën për refuzimin ose prishjen e planeve të tjera të tyre; hakmarrje.

Në Instagram është një profil i quajtur “Djemtë dhe vajzat më të shëmtuara”, i cili poston foto të fëmijëve dhe të rinjve që autorët e profilit i konsiderojnë “të shëmtuara” dhe tallen me ta me komente. Kjo, natyrisht, paraqet dhunë dixhitale, por edhe diskriminim të fëmijëve në pamjen fizike. Një nga arsyet e shfaqjes së llogarive të tilla ku të rinjtë nënçmojnë moshatarët e tyre për shkak të pamjes së tyre, veshjet, gjendjes financiare dhe karakteristikave të tjera personale – është jotoleranca ndaj diversitetit, fakti që individit nuk përshtatet në imazhin e dëshiruar për një grupmoshë të caktuar. Nuk është mirë kur modeli i sjelljes tek të rinjtë bëhet poshtërimi, sjellja e dhunshme, jotoleranca dhe diskriminimi.

Kush janë dhunuesit dhe internet predatorët?

Siç sugjeron emri, online dhunuesit përdorin këtë mjet të rëndësishëm kulturor për të ngacmuar, lënduar, poshtëruar dhe dëmtuar një person tjetër.

Ata konkretisht:

- sulmojnë njerëzit që shprehin mendimin e tyre në internet;
- përdorin teknologji të reja për të joshur viktimat e tyre, për t'i shitur dhe për t'i detyruar ato në prostitucion;
- duke dërguar vazhdimisht mesazhe keqdashëse dhe thashetheme për të turpëruar dhe poshtëruar personin;
- spiunojnë dhe mbledhni në mënyrë obsesive informata për njerëzit në internet për t'i frikësuar dhe shantazhuar ata;
- postojnë fotografi private ose video të natyrës seksuale për të turpëruar dhe poshtëruar viktimën (sjellja është zakonisht vazhdimësi e dhunës nga partneri);
- fotografojnë njerëz pa pëlqimin e tyre dhe i publikojnë fotografitë në internet;
- përdorin teknologji të reja dhe mjete propaganduese për të promovuar dhunën kundër grave ose grupeve për të drejtat e grave;
- zhvillojnë marrëdhënie me fëmijë në internet për t'u përfshirë në abuzim seksual (internet pedofil);

- mbledhin dhe publikojnë informata private në internet në mënyrë që të turpërojnë publikisht viktimën;
- vendosin kontrollin mbi viktimën duke e joshur në internet dhe duke e joshur në situata të rrezikshme

Internet predatorët janë një lloj i veçantë i autorëve në internet, ata janë njerëz keqdashës që përdorin internetin për të vendosur kontakt me të tjerët, më shpesh fëmijë, qëllimi i të cilës janë lloje të ndryshme abuzimi dhe shfrytëzimi seksual. Ata rekrutojnë viktimë përmes internetit, gjë që zakonisht bëhet në disa hapa:

Mbledhja e informatave për një viktimë të mundshme. Ata vizitojnë vende të ndryshme në internet (profile të mediave sociale, blogje, forume, dhoma virtuale bisede) për të mbledhur sa më shumë informata personale për viktimën: moshën, gjininë, pamjen fizike, vendbanimin, tiparet e personalitetit, interesat, hobia, njerëzit me të cilët komunikon dhe përmbajtjen e komunikimit.

Nisja e komunikimit në mënyrë që predatorët të fshehin identitetin e tyre të vërtetë, pretendojnë se janë dikush tjetër, zakonisht moshatarë (të moshës dhe interesave të ngjashme), fshihen pas emrave të rremë, pseudonimeve, fotografive, etj.

Në fillim, ata bëjnë pyetje të përgjithshme dhe jo shumë personale, bëjnë shaka dhe në mënyra të tjera përpiqen të fitojnë një viktimë të mundshme dhe të krijojnë një “marrëdhënie miqësore” me të.

Kur “i afrohen” viktimës, dhe i bëjnë pyetje më të drejtpërdrejta: nga cila pajisje komunikon, ku është ajo pajisje, a është vetëm në dhomë, në shtëpi, ku janë prindërit e saj, në çfarë ore janë të pranishëm etj.

Ata tregojnë gatishmëri për të dëgjuar dhe kuptuar, ofrojnë mbështetje të parezervë, qëndrojnë në anë të viktimave të mundshme, bëjnë lajka, thonë atë që mendojnë se viktimë dëshiron të dëgjojë.

Kur fitojnë besimin e viktimës, fillojnë të tregojnë “fytyrën e vërtetë”, të manipulojnë dhe kontrollojnë sjelljen e tyre. Kërkojnë informata të sakta se çfarë po bën viktimë, ku dhe kur qëndron, me kë shoqërohet. Ata shfaqin pakënaqësi dhe mllef nëse nuk marrin informacionin e kërkuar.

Internet predatorët zakonisht i kërkojnë viktimës që t’i dërgojë fotografi ose video pa rroba ose në një pozë provokative. Ata shpesh dërgojnë fotografite të tyre (ose fotografi që pretendojnë se janë të tyre), video me përmbajtje ekspicite seksuale dhe më pas i kërkojnë viktimës t’i fshijë ato.

Ata shantazhojnë viktimën. Kur marrin përmbajtje personale, internet predatorët e shantazhojnë viktimën: ata kërkojnë gjithnjë e më shumë informata prej saj, duke kërcënuar se do të zbulojë, përcjell ose zbulojë publikisht informatat që ajo tashmë ka ose kërkon të takohet me viktimën ose të takohet drejtpërdrejt!

Dhuna dixhitale dhe tradicionale - ngjashmëritë dhe dallimet

Dhuna, tradicionale si dhe dixhitale, është fenomen shoqëror - një problem në marrëdhëniet ndërpersonale. Megjithatë, dhuna që ndodh në mjedisin dixhital (e ndërmjetësuar nga pajisjet dixhitale) ka karakteristika specifike që e dallojnë qartë nga dhuna klasike e bashkëmoshatarëve që ndodh në komunikimin e drejtpërdrejtë "ballë për ballë", thekson Kuzmanoviq (2016).

Dhuna dixhitale karakterizohet nga një shkallë e lartë e anonimitetit të personit ose grupit të dhunshëm. Ndryshe nga format tradicionale të dhunës, njerëzit që ngacmojnë të tjerët përmes mediave dixhitale zakonisht fshihen pas emrave dhe pseudonimeve të rreme, numrave të telefonit, adresave të emailit ose profileve të rrjeteve sociale, prandaj Besley (2006) e quan dhunën dixhitale "formë frikacake" e "dhunës".

Megjithëse dhuna dixhitale është e ngjashme me dhunën ballë për ballë, ajo ndryshon sepse:

- mund të sigurojë një ndjenjë anonimiteti për njerëzit, gjë që mund t'i detyrojë ata të sillen ndryshe nga kontakti i drejtpërdrejtë;
- mund të ndodh në çdo kohë dhe është e vështirë të shmanget;
- mund të prek një numër të madh njerëzish - është e lehtë të ndash përmbajtje me grupe ose të postosh në forume publike;
- është shumë e vështirë të fshish komente apo foto me përmbajtje të tillë.

Ngacmimi tradicional i bashkëmoshatarëve ka qenë gjithmonë i kufizuar në mjedise të caktuara fizike (shkollë, oborr shkollor, vende ku mblidhen fëmijët).

Në një situatë të tillë, viktimat gjithmonë mund të ketë një zonë të caktuar sigurie (shtëpi, mjedis tjetër) që nuk është e qasshme për ata që kryejnë dhunë. Me zhvillimin aktual të teknologjisë, celularët dhe telefonat inteligjentë dhe internetin e disponueshëm kudo, viktimat shpesh janë të

ekspozuara ndaj ngacmimeve të vazhdueshme, të shoqëruara me stres shtesë të shkaktuar nga ndjenja se nuk kanë ku të fshihen dhe t'i shpëtojnë abuzimit të cilit i ekspozohen. Një rrezik shtesë me dhunën dixhitale (në krahasim me llojet klasike të dhunës nga bashkëmoshatarët) është rritja potenciale e numrit të dëshmitarëve.

Dallimi kryesor midis dhunës “tradicionale” dhe asaj virtuale është kryesisht mediumi përmes të cilit zhvillohet dhuna, megjithëse dëmi për viktimën është po aq i madh. Të rinjtë janë në gjendje të qëndrojnë të lidhur në internet dhe kështu të kenë më shumë gjasa të bëhen viktima të dhunës. Dallimi midis abuzimit virtual dhe atij tradicional është se të rinjtë nuk mund të shpëtojnë nga dhunuesit virtual dhe në fakt nuk janë askund të sigurt prej tyre (Cibochi, 2014).

Karakteristikë e dhunës virtuale është edhe ajo se ata që kanë aftësi IT më të mira kanë shpesh fuqi më të madhe se të tjerët dhe se informatat që ndonjëherë ndahen shpesh mbeten përgjithmonë në botën virtuale (Gjurakovic, Shincek, Tomashiq Humer, 2014).

Edhe pse dhuna “tradicionale” dhe dhuna virtuale shpesh duken të jenë po aq të dëmshme, dhuna virtuale ka pasojë edhe më negative për viktimën. Para së gjithash, dhuna virtuale nuk kufizohet në hapësirën fizike, por është në dispozicion dhe e mundur çdo ditë në çdo kohë. Megjithëse hulumtimi mbi dhunën virtuale është më pak i shpërndarë se abuzimi “tradicional”, shumica e simptomave të njëjta mund të identifikohen në të dy llojet e dhunës. Në të njëjtën kohë, pasojë më e keqe është vetëvrasja, e cila ndodh në të dyja llojet e dhunës (Accordino, Accordino, 2011).

Problemi është shpesh se të rinjtë nuk janë të vetëdijshëm për seriozitetin e dhunës virtuale, veçanërisht ata që e kryejnë atë sepse nuk mund të shohin drejtpërdrejt dëmin që po i bëjnë një personi tjetër, kështu që vetëm abuzimi është shumë më i lehtë dhe më i thjeshtë. Është konstatuar se ata nxënës që janë më shpesh dhunues në kuptimin tradicional janë më shpesh dhunues virtual dhe e njëjta gjë vlen edhe për viktimat e dhunës.

Ndaj mund të thuhet se dhuna “tradicionale” dhe ajo virtuale tregojnë një lidhje të rëndësishme dhe ndonjëherë abuzimi “tradicional” transmetohet edhe në botën virtuale. Për këto arsye, është e rëndësishme të merren parasysh edhe karakteristikat dhe pasojat e dhunës “tradicionale” në studimin e dhunës virtuale.

Rrethi i dhunës kibernetike

Olveus (1998) thekson tre rolet kryesore të dhunës nga bashkëmoshatarët: dhunues, viktimë dhe vëzhgues. Në rrethin e dhunës elektronike nga bashkëmoshatarët janë përfshirë edhe dhunuesi, viktimja, por edhe vëzhguesit të cilët si grup i tretë i bashkëmoshatarëve mund të marrin pjesë indirekt në aktin e dhunës (Zriliq, 2006). Chang (2010; sipas Bowler et al., 2015) citon një veçori unike të dhunës elektronike **për sa i përket mundësisë së një numri shumë më të madh vëzhguesish sesa kur bëhet fjalë për dhunën nga bashkëmoshatarët** ballë për ballë, kështu që shumë autorë flasin për rrethin e zgjeruar të dhunës elektronike nga bashkëmoshatarët që përfshin asistentët, përforcuesit, mbrojtësit, outsider-et dhe voajerët (Salmivali et al., 1996).

Si në dhunën tradicionale të bashkëmoshatarëve, ashtu edhe në dhunën elektronike nga bashkëmoshatarët, autorët e dhunës kanë një sërë karakteristikash të përbashkëta që mund t'i identifikojmë.

Autorët e dhunës elektronike dhe karakteristikat e tyre varen nga motivet dhe arsyet pse vendosin të ushtrojnë dhunë në botën virtuale. Megjithëse disa autorë përdorin të njëjtat metoda dhe procedura për të poshtëruar viktimën, motivet e tyre shpesh ndryshojnë (Popoviq-Qitiq, 2009).

Pari Aftab (2006; sipas Popoviq-Qitiq, 2009) ishte i pari që klasifikoi dhe përshkroi pesë lloje të dhunuesve elektronik: *engjëjt hakmarrës, vajzat e liga, të uritur për pushtet, hakmarrës nervoz dhe të pakujdesshëm*. Sipas Popoviq-Qitiq (2009), ky klasifikim është i rëndësishëm për njohjen e motivimit të dhunuesve elektronik, megjithëse ende nuk është konfirmuar nga kërkime të tjera empirike.

- Engjëll hakmarrës është një person që beson se veprimet e tij të dhunshme janë të justifikuara, sepse ato e mbrojnë atë ose të tjerët nga njerëzit që ai beson se po i dëmtojnë të tjerët. Kjo kategori përfshin autorë që kanë qenë viktimja të personit ndaj të cilit duan të hakmerren dhe që nuk e kuptojnë se po ndryshojnë role për shkak të akteve të dhunshme. Ata mund të veprojnë individualisht ose në grupe të lidhura me një urrejtje të përbashkët ndaj sulmuesit offline (Aftab, 2006; sipas Popoviq-Qitiq, 2009).
- Vajzat e liga janë persona që synojnë të tallen me viktimën për argëtimin e tyre. Ata zakonisht funksionojnë në grupe që "ushqejnë" egon e tyre përmes dhunës dhe miratimit nga publiku i gjerë (Miller,

2006; sipas Popoviq-Qitiq, 2009). Kolicka et al.(2006; sipas Popoviq-Qitiq, 2009) deklarojnë se viktimat e këtij lloji të autorëve janë kryesisht vajza.

- Iuritur për pushtet është një autor i dhunës që posedon karakteristikat e një bashkëmoshatari tipik dhunes ballë për ballë. Qëllimi dhe motivimi i dhunuesve të etur për pushtet është pikërisht të frikësojnë dhe të vendosin kontroll dhe pushtet mbi viktimën. Ky lloj dhunuesi është kryesisht i dhunshëm si në botën virtuale ashtu edhe në atë reale dhe përdor metoda të ndryshme për të arritur qëllimin e tij. Përderisa autorët e dhunës elektronike më shpesh përdorin metoda indirekte siç janë kërcënimet e dërguara në formë dixhitale, autorët e dhunës tradicionale, përveç metodave indirekte, përdorin sulme fizike dhe verbale (Kowalski, 2008; sipas Popoviq-Qitiq, 2009). Nëse veprimi i tij ka kaluar pa u vënë re, dhunuesi i etur për pushtet përpiket të fitojë reagimin e dëshiruar nga mjedisi duke u mburrur (Popoviq-Qitiq, 2009).
- Hakmarrësi nervoz është një lloj autori i dhunës elektronike që përpiket të kompensojë mungesën e vetëbesimit të tij ose të saj në bisedat e drejtpërdrejta në botën virtuale. Levin (2006; sipas Popoviq-Qitiq, 2009) thekson se këta janë kryesisht fëmijë që konsiderohen të papëlqyeshëm në grupin e tyre, kështu që duke poshtëruar dhe frikësuar në botën virtuale ata përpiqen të kompensojnë mangësitë e tyre që shprehen në botën reale. Në botën virtuale, për shkak të përdorimit të teknologjisë dhe aftësive që zotërojnë, ata veprojnë gjithnjë e më të fuqishëm se viktimat. Ata e konsiderojnë anonimitetin një avantazh të madh, ndaj nuk duan të zbulohen dhe të mbrojnë identitetin e tyre, sepse nuk mund të mbrohen në botën reale.
- Të pakujdesshmit janë autorë të dhunës elektronike nga bashkëmoshatarët të cilët pa dallim ose pa dashje përfshihen në dhunë elektronike indirekte (Aftab, 2006, sipas Popoviq-Qitiq, 2009). Ata nuk përfshihen në dhunë elektronike qëllimisht dhe për këtë arsye nuk konsiderohen autorë (Trolley et al., 2006, sipas Popoviq-Qitiq, 2009). Autorët e tillë të dhunës elektronike karakterizohen me luajtjen e roleve, reagim i pakujdesshëm dhe komunikim i dhunshëm, pavarësisht nga pasojat e mundshme dhe mosrespektimi i sjelljes së tyre të dhunshme. Pavarësisht se ky grup autorësh ndonjëherë mund të veprojnë pa kujdes dhe pa vetëdije, çdo veprim i tillë lë pasojat që mund të jenë shkatërruese për viktimën. Para çdo veprimi duhet menduar se si do të ndikojë tek të tjerët, sepse ne e konsiderojmë

kriminel edhe një person që vret dikë aksidentalisht, sepse rezultati është i qartë - ka lënduar dikë.

Nga ana tjetër, hulumtimi ofron një pamje të qartë të viktimave tipike të dhunës së bashkëmoshatarëve që prek si djemtë ashtu edhe vajzat (Olweus, 1998). Olweus (1973a dhe 1978; sipas Olweus 1998) bën dallimin midis *një viktime pasive ose të nënshtruar dhe një viktime provokuese*.

- Viktimat pasive janë të ndrojtura, të pasigurta, të kujdesshme, të ndjeshme dhe të heshtura, ndaj sulmit reagojnë duke qarë dhe duke u dorëzuar, vuajnë nga vetëvlerësimi, nuk kanë miq të mirë, nuk janë të dhunshëm dhe nuk ngacmojnë të tjerët.
- Viktimat provokuese karakterizohen edhe me reagime të frikësuar edhe me agresive. Këta fëmijë shpesh kanë vështirësi të përqëndrohen dhe të sillen në mënyrë që mund të shkaktojnë acarim dhe tension rreth tyre. Disa prej tyre janë hiperaktiv. Sjellja e tyre shpesh shkakton reaksione negative nga një pjesë e madhe e shokëve të klasëmadje edhe nga e gjithë klasa (Olweus, 1998, f. 43).

Një nga tiparet e përbashkëta të të gjitha viktimave është se ato zgjidhen nga autorë të dhunës ose grupe autorësh (Coloroso, 2004) sepse dallohet prej tyre në një farë mënyre. Dhunuesit kanë nevojë për objektiva për të orientuar agresionin e tyre dhe dallimet e identifikuar si justifikime për sulmet janë të sajura në rastin më të mirë dhe në rastin më të keq janë justifikime të pafundme” (Coloroso, 2004, f. 62). Autorët e dhunës elektronike zgjedhin objektivat e tyre në baza të ndryshme sipas të cilave dallohen nga grupi i mbetur, si p.sh. fëmijë që dallohen në disa karakteristika nga fëmijët e tjerë, si raca, kombësia, religjioni, paaftësia dhe qëndrimet, fëmijët që shoqërohen me ata që autorët i konsiderojnë më të dobët se vetja dhe ngajshëm. (MacEachern, 2012).

Coloroso (2004) shpjegon gjithashtu se si fëmijët me karakteristika të ndryshme mund të bëhen dhunues: një i sapoardhur, një fëmijë i traumatizuar, i turpshëm ose i rezervuar, i pasur apo i varfër, një fëmijë me orientim seksual që dhunuesi e urren për ndonjë arsye, një fëmijë me vetë-respekt të ulët dhe të ngjashme.

Fakti është se këto karakteristika mund të jenë ose jo karakteristika të viktimave të dhunës elektronike. Viktima nuk duhet të jetë fizikisht më e dobët ose më e dobët në shkathtësitë sociale për t’u bërë shënjestër e ngacmimit elektronik (Patchin dhe Hindu, 2006). Objektivi mund të jetë një person që abuzonte me fëmijët e tjerë në shkollë, prandaj dhunuesi elektronik vendosi të ndryshojë role dhe të hakmerret në botën virtuale,

ku është më i fuqishëm dhe më i shkathët (Popoviq-Qitiq, 2009). Olveus (1998, 1995; sipas Bilić et al., 2012) viktimat e tilla i quan viktimë reaktive ose provokative, të cilat shumë autorë i përshkruajnë si fëmijë me vetëbesim të ulët, të prirur ndaj ankthit dhe depresionit, problemeve psikosomatike dhe të ngjashme (Nansel et al. , 2001; Miller-Perrin dhe Perrin, 2007; Olveus, 1993; të gjitha sipas Biliq et al., 2012). Mesh (2009, sipas Bowman, 2013) paralajmëron se ekziston një rrezik i lartë, i cili rrit mundësinë e viktimizimit, krijimit dhe përdorimit të profileve në rrjetet sociale, vizita dhe korrespondenca në dhomat e bisedave, aktiviteti në Youtube etj., si dhe gatishmëri për të ndarë informata personale me njerëz të tjerë.

Së fundi, viktimat e bullizmit kibernetik nga bashkëmoshatarët mund të identifikohen nga një sërë shenjash paralajmëruese se fëmija është i ekspozuar ndaj dhunës elektronike, siç është:

- depresion,
- ankth,
- izolim social,
- ankth pas përdorimit të teknologjisë (si kompjuterët ose telefonat celularë),
- vetëbesim i ulët
- arritje të dobta shkollore,
- shëndet i dëmtuar (Kowalski, 2008; Rigby 2002; sipas Biliq et al., 2012, f. 308).

KORNIZA LIGJORE

38

Krijimi i një kornize ligjore të dhuhur është një nga hapat e parë dhe të pashmangshëm në sigurimin e mbrojtjes efektive të fëmijëve në këtë botë të re kibernetike ku ata janë po aq të cenueshëm. Duke pasur parasysh natyrën transnacionale të këtij fenomeni dhe nevojën për një qasje të përbashkët, në kuadër të Kombeve të Bashkuara, Këshillit të Evropës dhe organizatave të tjera ndërkombëtare janë miratuar akte të rëndësishme ligjore. “Edhe pse aktet ndërkombëtare ofrojnë një kornizë të përgjithshme dhe udhëzime për adresimin e llojeve të ndryshme të dhunës ndaj fëmijëve në mjedisin online, ato gjithashtu vendosin një sërë normash ligjërish të detyrueshme për shtetet që i kanë nënshkruar dhe ratifikuar ato.”

Konventa për të drejtat e fëmijës, traktati më i ratifikuar për të drejtat e njeriut në botë, është një instrument kyç detyrues që përfshin të drejtat civile, politike, ekonomike, sociale dhe kulturore të fëmijëve. Megjithatë, dispozitat e Konventës nuk u referohen në mënyrë eksplicite mbrojtjes së të drejtave të fëmijës në hapësirën kibernetike. Edhe pse Konventa për të drejtat e fëmijës u hartua dhe u miratua përpara zgjerimit të internetit, KDF dhe protokollet fakultative, në veçanti Protokollin për shitjen e fëmijëve, prostitucionin e fëmijëve dhe pornografinë e fëmijëve (OPCS), ofrojnë udhëzime shumë të rëndësishme për realizimi i të drejtave të fëmijëve në hapësirën kibernetike.

Neni 19 i Konventës për të drejtat e fëmijës parashikon që shtetet anëtare janë të detyruara të marrin të gjitha masat e duhura legjislative, administrative, sociale dhe edukative për të mbrojtur fëmijën nga të gjitha format e dhunës fizike ose mendore, lëndimi ose abuzimi, neglizhenca ose sjellja e pakudjeshme, ngacmimi ose shfrytëzimi duke përfshirë abuzimin seksual. Në komentin e përgjithshëm nr. 13 (2011), Komiteti për të drejtat e fëmijës specifikon diapazonin e këtij neni, duke shpjeguar se ai gjithashtu i referohet dhunës së kryer përmes teknologjive të informacionit dhe komunikimit, duke përfshirë dhunën seksuale ndaj fëmijëve, qëllim i të cilës është prodhimi dhe shpërndarja e pornografisë së fëmijëve, ekspozimit fëmijët ndaj materialeve të dëmshme, ngacmimeve, shqetësimeve ose nxitjes për aktivitet seksual. Roli dhe detyra kryesore e shtetit në mbrojtjen e fëmijës nga të gjitha format e shfrytëzimit seksual dhe

abuzimit seksual riafirmohet në nenin 34 të Konventës. Ndërsa, nenet 35 dhe 36 parashikojnë detyrimin për marrjen e të gjitha masave kombëtare, bilaterale dhe multinacionale për parandalimin e joshjes me dhunë, shitjes apo trafikimit të fëmijëve, si dhe mbrojtjen nga të gjitha format e tjera të shfrytëzimit, të dëmshme për fëmijën.

Përveç dispozitave që kanë të bëjnë veçanërisht me mbrojtjen e fëmijëve nga dhuna, në këtë kontekst janë të rëndësishme parimet e përgjithshme të Konventës. Përkatësisht, Komiteti për të drejtat e fëmijëve ka identifikuar katër të drejta, pra katër nene të Konventës që duhet të kuptohen si parime të përgjithshme dhe roli i të cilëve është të ndihmojë në interpretimin e Konventës në tërësi, si dhe t'u japë udhëzime shteteve për zbatimin e saj. Parimet e përgjithshme janë të përfshira në: Nenin 2 (detyrimi për të respektuar dhe siguruar të drejtat e përfshira në Konventë për çdo fëmijë pa diskriminim); Neni 3 (detyrimi për t'i dhënë rëndësi parësore interesit më të lartë të fëmijëve në të gjitha aktivitetet që lidhen me ta); Neni 6 (garanton të drejtën themelore njerëzore të fëmijëve - të drejtën për jetë) dhe neni 12 (e drejta e fëmijës për mendimin e tij dhe e drejta për të shprehur atë mendim për të gjitha çështjet që kanë të bëjnë me të).

Protokolli fakultativ i Konventës për të drejtat e fëmijëve që ka të bëjë me shitjen e fëmijëve, prostitucionin e fëmijëve dhe pornografinë e fëmijëve, e njohur si OPSC, u miratua në vitin 2002 dhe u ratifikua nga gjithsej 149 vende. Një nga arsyet e miratimit të këtij Protokolli në Preambulë, ndër të tjera, është "shqetësimi [i shteteve anëtare të OKB-së] për disponueshmërinë të rritur të pornografisë së fëmijëve në internet". Protokolli e definon pornografinë e fëmijëve si përfaqësimin e një fëmije të përfshirë në aktivitete seksuale eksplicite reale ose të simuluar me çfardo mjete ose përfaqësim të organeve seksuale të fëmijës, kryesisht për qëllime seksuale, dhe detyron shtetet nënshkruese të inkriminojnë prodhimin, distribuimin, shpërndarjen, importin, ofrimin, shitjen ose posedimin e pornografisë së fëmijëve. Përveç përfshirjes së këtyre akteve në ligjin penal dhe sanksionimit efektiv të autorëve, shtetet nënshkruese kanë detyrimin të marrin masa parandaluese dhe të rrisin ndërgjegjësimin e publikut në shoqëri, përfshirë edhe fëmijët. Këto masa parandaluese duhet të jenë në përputhje me tendencat moderne teknologjike dhe të orientohen në mbrojtjen e fëmijëve në mjedisin kibernetik. Rëndësia e këtij Protokolli reflektohet në dispozitat në lidhje me rregullimin e proceseve gjyqësore ku fëmijët janë viktimë të akteve të tilla ose në rolin e dëshmitarëve, duke udhëzuar shtetet që të sigurojnë që procedurat të zbatohen në interesin më të mirë të fëmijës dhe duke pasur parasysh cënueshmërinë e tij.

Vitet e fundit, **Komiteti për të drejtat e fëmijëve** i ka kushtuar më shumë vëmendje TIK-ut dhe internetit në vërejtjet e tij përmbyllëse mbi raportet periodike të KDF dhe OPCS. Rekomandimet fokusohen në fushat kyçe ku nevojiten përpjekje shtesë nga shtetet nënshkruese. Konkretisht, Komiteti thekson nevojën për të miratuar një “kornizë koordinimi kombëtare koordinative për trajtimin e të gjitha formave të dhunës ndaj fëmijëve, përfshirë edhe në internet”, miratimin e legjislacionit gjithëpërfshirës për “inkriminimin e të gjitha formave të pornografisë së fëmijëve dhe shfrytëzimin seksual të fëmijëve në internet”.

Lidhur me Republikën e Maqedonisë së Veriut, Komiteti rekomandon marrjen e masave parandaluese të synuara, të cilat do të marrin parasysh ndryshimin e natyrës së ndërveprimeve në internet. Në të njëjtën kohë, Komiteti shpreh shqetësimin e tij për praninë e përmbajtjeve pornografike dhe përmbajtje tjera të papërshtatshme në mediat audio-vizuale dhe të shkruara që fëmijët i kanë në dispozicion.

Konventa e Këshillit të Evropës për mbrojtjen e fëmijëve nga shfrytëzimi seksual dhe abuzimi seksual është instrumenti i parë ndërkombëtar që fokusohet në aspektet parandaluese, mbrojtëse dhe kriminale të luftimit të të gjitha formave të shfrytëzimit seksual dhe abuzimit seksual të fëmijëve, duke marrë parasysh sfidat që lindin nga zhvillimi modern teknologjik. Në të njëjtën kohë, Konventa është i vetmi dokument që përcakton përmbajtjen e aktit “nxitje të fëmijëve për qëllime seksuale” dhe parashikon detyrimin e shteteve anëtare për inkriminimin e tij në legjislacionin e brendshëm. Përmbajtja e këtij akti në nenin 23 përkufizohet si “propozim i qëllimshëm, nëpërmjet teknologjive të informacionit dhe komunikimit të një të rrituri, për të takuar një fëmijë që nuk ka mbushur moshën e përcaktuar ligjërisht për aktivitet seksual në përputhje me legjislacionin kombëtar, për të kryer aktivitet seksual me fëmijën ose të prodhojë pornografi me fëmijë, kur ky propozim ka qenë i shoqëruar me akte materiale që çojnë në një takim të tillë”.

Konventa e Këshillit të Evropës për krimin kompjuterik u miratua me qëllim të krijimit të një politike të përbashkët kriminale që synon mbrojtjen e shoqërisë nga krimi kompjuterik, si dhe promovimin e bashkëpunimit ndërkombëtar në këtë fushë. Konventa përmban norma përmbajtësore dhe procedurale për bashkëpunimin ndërkombëtar. Dispozitat në fushën e së drejtës materiale mbulojnë gjithashtu aktet që lidhen me pornografinë e fëmijëve, të cilat shtetet anëtare janë të detyruara t’i parashikojnë si vepra penale sipas ligjit kombëtar.

Komiteti i Këshillit të Evropës për krimin kompjuterik ka përgatitur një studim mbi hartëzimin e dhunës kibernetike i cili u miratua në korrik

2018. Dhuna kibernetike definohet si përdorimi i sistemeve kompjuterike për të provokuar, lehtësuar ose kërcënuar dhunën kundër personave që rezulton ose mund të rezultojë në dëmtime ose vuajtje fizike, seksuale, psikologjike ose ekonomike dhe mund të përfshijë shfrytëzimin e rrethanave, karakteristikave ose dobësive të një personi. Ky studim synon, ndër të tjera, të japë shembuj të përvojave dhe përgjigjeve kombëtare - politika, strategji, legjislacion, çështje dhe praktikë gjyqësore në lidhje me aktet që përmbajnë shembuj të dhunës në internet, por edhe të diskutojë marrëveshjet ndërkombëtare sipas Konventës së Budapesti, Konventës së Stambollit dhe Konventës nga Lanzarot. Duhet të sigurohet sinergji midis Konventave të Budapestit, Stambollit dhe Lanzarotit për të rritur ndërgjegjësimin për dispozitat e këtyre konventave, përdorimin e tyre në ngritjen e kapaciteteve dhe këshillimin për vendet, futjen e kompetencave procedurale dhe mjeteve të bashkëpunimit ndërkombëtar sipas Konventës së Budapestit, dhunës seksuale përmes internetit dhe dhunës ndaj grave dhe dhunës në familje sipas Konventës së Stambollit dhe dhunën psikologjike, abuzimin dhe ngacmimin seksual në kontekstin e internetit dhe adresimin e shfrytëzimit seksual dhe abuzimit seksual të fëmijëve nëpërmjet internetit në kontekstin e Konventave të Stambollit dhe Lanzarotit.

Kodi penal i RMV definon termat që janë të rëndësishëm për këtë problematikë, si më poshtë:

- Dhuna në familje do të thotë ngacmim, ngacmim i ashpër rrezikim i sigurisë, lëndim fizik, dhunë seksuale ose dhunë tjetër psikologjike ose fizike që shkakton ndjenjën e pasigurisë, kërcënimit ose frikës ndaj bashkëshortit, prindërve ose fëmijëve ose personave të tjerë që jetojnë në bashkësi bashkëshortore ose në bashkësi jashtëmartesore ose familje të përbashkët, si dhe ndaj ish-bashkëshortit ose personave që kanë fëmijë të përbashkët ose janë në marrëdhënie të ngushtë personale (neni 122 paragrafi 21);
- pornografia e fëmijëve nënkupton material pornografik që përshkruan vizualisht akte të dukshme seksuale me një të mitur ose një person të rritur që duket si i mitur ose portretizon një të mitur ose një person të rritur që duket si i mitur në një pozicion seksual të dukshëm, ose imazhe realiste që tregojnë seksin e dukshëm ose i mituri ose personi i rritur që duket si i mitur në pozitë seksuale të dukshme (neni 122, par. 24);
- dhuna ndaj fëmijës, përveç dhunës në familje, përfshin edhe dhunën psikike, dhunën në internet, dhunën e bashkëmoshatarëve, si dhe përndjekjen dhe ndjekjen e fëmijës (neni 122, paragrafi 41).

RREZIQET NGA PËRDORIMI I INTERNETIT

42

Ndërgjegjësimi për ekzistencën e dhunës dixhitale ndaj fëmijëve, gjegjësisht njohja e saj është hapi i parë në mbrojtjen e tyre. Fëmijët më të vegjël nuk kanë kapacitete kognitive dhe emocionale të zhvilluara mjaftueshëm për të kuptuar këto përmbajtje, por ata do t'i perceptojnë ato si të dhunshme, do të jenë të shqetësuar dhe konfuz dhe mund të kenë pasoja në zhvillimin e tyre psikik. Adoleshentët ndonjëherë motivohen të shikojnë përmbajtje më eksplicite nga kurioziteti, sepse janë në një periudhë maturimi dhe seksualiteti i tyre zgjohet. Por duke u thelluar në këto përmbajtje mund të bëhet një objektiv i dhunuesit dhe të paraqitet një ndjenjë e vetmisë në problem, ankth, frikë nga pasojat negative, si do t'u shpjegojnë të rriturve veçanërisht nëse u ndalohej përdorimi i internetit etj. Edhe pse ka dallime individuale në mënyrën e reagimit, ka disa shenja që tregojnë devijim nga sjellja e zakonshme e fëmijëve. Në bazë të këtyre shenjave mund të konkludohet se fëmijët vuajnë nga dhuna dixhitale.

Ata:

- shfaqin ankth gjatë ose pas përdorimit të internetit;
- papritmas ndryshojnë shprehitë e tyre gjatë përdorimit të pajisjeve dixhitale, bëhen më të kujdesshëm, marrin masa mbrojtëse, etj.;
- fshihen, ndryshojnë shpejt faqen që shohin kur i afrohet një i rritur, fshehin monitorin, fshijnë historikun e kërkimit;
- duket sikur mungojnë, pa disponim, të pasigurt, shmangin miqësinë me moshatarët;
- nuk kanë motivim për të mësuar, kanë problem me koncentrimin dhe kanë rënie të arritjeve shkollore;
- e braktisin shkollën kur mendojnë se shkolla është një vend i pasigurt;
- mund të përdorin alkool ose drogë;
- shfaqin simptoma psikosomatike (dhimbje koke, të përziera, makthe, mendime për vetëvrasje etj.).
-

NJOHURIA DIXHITALE MEDIATIKE

Njohuria dixhitale është një nga tetë kompetencat kryesore në arsimin e detyrueshëm dhe përvetësimi i shkathtësive për njohurinë dixhitale mediatike mund të konsiderohet si pjesë integrale e të drejtës së fëmijës për arsim cilësor, mbrojtje të privatësisë dhe mbrojtje nga dhuna dhe abuzimi. Është përgjegjësi e të rriturve të ofrojnë mbrojtje dhe mbështetje adekuate për fëmijët që të gëzojnë të drejtat e tyre në botën dixhitale.

Përdorimi i sigurt dhe konstruktiv i pajisjeve dixhitale dhe i internetit do të thotë të kesh shkathtësitë e duhura të shkrim-leximit dixhital: kërkimin dhe vlerësimin kritik të informacionit në internet, komunikimin përmes mjeteve dixhitale, krijimin e përmbajtjes dixhitale, sjelljen e sigurt në internet dhe zgjidhjen e problemeve në mjedisin dixhital.

Bota dixhitale është reale, e pandashme nga përvojat e fituara jashtë saj. Komunikimi dixhital është real, edhe pse zhvillohet virtualisht. Të gjitha rregullat që zbatohen në komunikimin live vlejnë edhe për komunikimin përmes mjeteve dixhitale.

Ashtu siç nuk do t'ia zbulojmë informacionet tona personale askujt në rrugë, nuk do ta bëjmë këtë në internet. Ashtu siç nuk do të fyejmë apo lëndojmë njerëzit në jetë, nuk do ta bëjmë këtë përmes pajisjeve dixhitale.

E drejta e privatësisë dhe mbrojtja e të dhënave personale është një nga të drejtat themelore të njeriut, e njohur në dokumentet më të rëndësishme ndërkombëtare, si: Konventa e Kombeve të Bashkuara për të drejtat e fëmijës (neni 16), Deklarata universale e të drejtave të njeriut (neni 12).), Konventa Evropiane për të drejtat e njeriut neni 8) dhe të tjera.

Të dhënat personale janë të gjitha ato të dhëna që i referohen një personi dhe në bazë të të cilave është e mundur të identifikohen:

- emri dhe mbiemri i personit;
- adresa postale;
- e-adresën ;
- fotografia;
- IP adresa;

- vendndodhja e personit;
- të dhënat nga librezat e shëndetësisë;
- të dhënat e mbledhura në mjedisin online nëpërmjet cookies;
- të dhënat e përdorura për profilin e përdoruesit (situata ekonomike, interesat personale, sjellja, shprehitë e konsumatorit, lëvizja, etj.).

Për shembull, të dhënat që përmban një ditar elektronik apo librezë e shëndetësisë janë të dhëna personale dhe ne i dorëzojmë në institucione apo organe të ndryshme shtetërore për të realizuar ndonjë nga të drejtat tona apo për të përmbushur ndonjë detyrim ndaj shtetit. Ne gjithashtu ndonjëherë ofrojmë të dhënat tona për të marrë shërbime të ndryshme nga kompani, të tilla si kartela për zbritje në zinxhirët tregtar ose për të përdorur rrjete sociale si Facebook. Edhe pse na duket se këto shërbime janë falas për t'u përdorur, sepse ne nuk i paguajmë me para, e vërteta është ndryshe - ne i paguajmë ato me fotot tona, historitë tona të kërkimit, pëlqimet, etj.

Një pasqyrë në historinë e kërkimeve dhe pëlqimeve tona krijon një imazh / profil për ne bazuar në kohën kur parashikohet sjellja jonë, preferencat tona, qëndrimet tona politike, zakonet e konsumatorit, etj. Atëherë kompanitë si Facebook-u ua japin ato informata shes kompanive, partive politike dhe subjekteve të tjera për të na dërguar përmbajtje të përshtatur për profilin tonë. Për subjektet që përpunojnë të dhënat tona, përdoren termat kontrollues ose përpunues (në varësi të rolit që luajnë).

Këto janë termat e përcaktuara me Ligjin për mbrojtjen e të dhënave personale, me një përcaktim të qartë të përgjegjësisë të trajtuesve dhe përpunuesve në lidhje me të dhënat tona personale. Kështu, shkollat zakonisht janë në rolin e trajtuesve në situatat kur mbledhin të dhëna personale të nxënësve për qëllime që dalin nga Ligji për arsimin, që do të thotë se ato kanë përgjegjësi parësore për mbrojtjen e të dhënave dhe realizimin e të drejtave të të gjithë personave (nxënës, prindër, bashkëpunëtorë, etj.) të dhënat e të cilëve ata i përpunojnë.

Ligji për mbrojtjen e të dhënave personale parashikon një sërë të drejtash për secilin prej nesh, që do të thotë se çdo person ka të drejtë të dijë se cilat të dhëna personale përdoren nga kontrolluesi ose përpunuesi, për çfarë qëllimi përdoren këto të dhëna, për sa kohë ruhen, a ndahen të dhënat me të tjerët.

Të gjitha këto të drejta rrjedhin nga një parim i rëndësishëm i Ligjit për mbrojtjen e të dhënave personale, i cili parashikon se çdo person ka të drejtë të informohet se çfarë bëhet me të dhënat e tij personale.

Përveç sa më sipër, personat të cilëve u referohen të dhënat, kanë të drejtë të kërkojnë nga kontrolluesi korrigjim, shtim, fshirje të të dhënave të tyre personale etj. Këto të drejta në mënyrë të barabartë i referohen mjedisit dixhital. Kompanitë që qëndrojnë pas rrjeteve sociale (Facebook, Instagram, TikTok), aplikacionet e telefonit (për parashikimin e motit, trajnimin), lojërat që shkarkojmë dhe instalojmë gjithashtu kërkohet të përmbushin disa standarde kur bëhet fjalë për mbrojtjen e të dhënave personale dhe privatësinë e përdoruesve. Këtu, para së gjithash, del në pah e drejta për të informuar përdoruesin e aplikacionit se si kompania i trajton të dhënat e tij. Këto informata më së shpeshti janë në disponim sipas politikave të privatësisë së secilit aplikacion dhe pajtueshmëria me politikën e tyre të privatësisë ose kushtet e përdorimit është kryesisht kusht për shkarkimin e aplikacionit. Gjatë shkarkimit të aplikacioneve nga Play Store, shumica e qytetarëve nuk lexojnë tekstin në lidhje me fushën ku tregojmë se jemi dakord me kushtet sipas të cilave kompania punon ose funksionon aplikacioni. Në fakt ka informata në lidhje me përdorimin e të dhënave tona personale. Pra, disa nga këto aplikacione kërkojnë qasje në galerinë e fotografive, kontaktet në drejtorinë tonë, vendndodhjen, mikrofonin, etj.

Përpara se të jepni pëlqimin, është e rëndësishme që të lexoni njoftimet dhe të zbuloni se çfarë informacioni ofrojmë për të përdorur aplikacionin e zgjedhur. Për shkak se shumica e këtyre aplikacioneve funksionojnë në atë mënyrë që nëse refuzojmë kushtet e përdorimit, nuk mund t'i përdorim ato, është e rëndësishme të studiojmë me kujdes informacionin se si i trajtojmë të dhënat tona dhe të rregullojmë përdorimin e tyre në përputhje me rrethanat - gjegjësisht, të vlerësohet se sa jemi të gatshëm të ndajmë intimitetin tonë.

Fëmijët dhe të rinjtë janë të shqetësuar se cilat të dhëna personale do të vijnë në posedim të prindërve dhe miqve, por ata janë më të lirë t'i ndajnë ato publikisht dhe shpesh nuk janë të vetëdijshëm për mundësinë e keqpërdorimit të tyre. Është e nevojshme të inkurajohen fëmijët dhe të rinjtë që të dinë se si të vlerësojnë se cilat të dhëna personale nuk janë të përshtatshme për t'u ndarë me të tjerët, në cilat situata dhe pse. Kjo është veçanërisht e rëndësishme kur bëhet fjalë për përmbytjen që fëmijët dhe të rinjtë ndajnë në internet, sepse në momentin që postojmë diçka në internet, humbasim kontrollin e përmbytjes që publikojmë.

Të dhënat personale përdoruesit i vendosin në internet:

- a) me vetëdije, për shembull kur blini produkte të caktuara, shkarkoni përmbajtje nga interneti, postoni fotografi, hapni profile në një rrjet social;
- b) pa vetëdije, p.sh. nëpërmjet cookies, gjurmëve të gishtave, të dhënave të vendndodhjes, IP adresës të pajisjes prej të cilit e bëjm qasjen në internet, etj.

Këto dy kategori të dhënash kryqëzohen dhe analizohen përmes procesit të profilizimit.

Cookies - skedarë të vegjël teksti të krijuar nga një faqe interneti e vizituar nga një përdorues, të ruajtura në kompjuterin e përdoruesit përkohësisht ose përgjithmonë dhe të përdorura nga sajtet për të njohur praninë tuaj kur ktheheni në të njëjtin vend, si dhe për të monitoruar lëvizjen / sjelljen e përdoruesit në faqe, dmth mbledhja e informacionit për përdoruesin dhe interesat e tij. Ka disa lloje cookies, disa prej të cilave i përkasin të ashtuquajturave cookies bazë, të përdorura nga faqja që po vizitoni dhe disa skedarë të palëve të treta, të njohura gjithashtu si skedarë gjurmues ose trackers, të krijuar nga një palë e tretë, jo nga faqja që përdoruesi po viziton aktualisht. Këto janë zakonisht kompani të ndryshme që përdorin këto të dhëna dhe i përpunojnë ato për qëllime të marketingut të synuar.

Profilizimi - çdo formë e përpunimit automatik të të dhënave personale që synon vlerësimin dhe parashikimin e punës, situatës financiare, shëndetit, preferencave personale, interesave, sjelljes, vendndodhjes ose lëvizjes së një personi.

Si ndryshe i lëmë pa vetëdije të dhënat personale në internet?

Shumë informata personale mund të fshihen në fotografitë ose videot që postojmë në internet (p.sh. emri i shkollës, data e lindjes, numri i telefonit). Është e rëndësishme të kemi parasysh se shumë informata personale mund të jepen në mënyrë të pamatur përmes bisedave. Shërbimet e internetit përmes të cilave ne komunikojmë kanë qasje në të dhënat tona personale, mesazhet private, fotografitë, kontaktet, etj. dhe ndonjëherë ato mund të jenë një mjet që dikush që e njohim ose nuk e njohim do ta abuzojë.

- Ndarja - Të rriturit duhet të jenë të vetëdijshëm edhe për dëmim e një sjelljeje të tillë, jo vetëm kur bëhet fjalë për rreziqe, por edhe për

mbrojtjen e të drejtës së fëmijës për privatësi, pra të drejtën e fëmijës për të vendosur se me kë do të ndahet përmbajtja e lidhur me të.

Pyetje të shkurtra për të rimenduar sjelljen tonë në botën dixhitale:

- A e dini se çfarë është në dispozicion për ju në internet?
- A janë të kyçura profilet tuaja në rrjetet sociale, kush mund të ketë qasje në përmbajtjen që postoni?
- Kur postoni foto të njerëzve të tjerë, a pyesni paraprakisht nëse personi pranon të postojë fotografinë?
- A i lexoni kushtet e përdorimit/politikën e privatësisë përpara se të shkarkoni aplikacione nga Interneti?
- A instaloni aplikacione vetëm nga dyqanet e njohura të aplikacioneve si Google Play Store ose Apple App Store?
- Sa shpesh i ndryshoni fjalëkalimet për aplikacione të ndryshme që përdorni, llogaritë e postës elektronike, etj.?
- A aplikoni sisteme sigurie në telefonin tuaj?

47

KOMUNIKIMI NË INTERNET DHE PASOJAT E BULLIZMIT KIBERNETIK

Hulumtimet tregojnë se përdorimi i matur i teknologjisë dixhitale ka një efekt pozitiv në zhvillimin e fëmijëve, ndërsa keqpërdorimi dhe përdorimi i tepërt kanë ndikim negativ.

Prindërit me shprehjtë e tyre në përdorimin e teknologjisë dixhitale e formësojnë shumë përdorimin e tij nga fëmija. Monitorimi dhe diskutimi i aktiviteteve të fëmijëve (veçanërisht nëse ata përdorin pajisje dixhitale vetëm) është më efektiv në reduktimin e dhunës dixhitale sesa kufizimi i kohës ose qasjes në përmbajtje të caktuara (Blum-Ross & Livingstone, 2016).

Ndalimi i përdorimit të internetit nuk është një masë e rekomanduar, kështu ata janë të privuar nga mundësitë e shumta që ofron interneti si një mjet jashtëzakonisht i fuqishëm informativ-kognitiv dhe mundësia për të përvetësuar shkathtësi që janë kyçe për funksionimin e suksesshëm në një shoqëri dixhitale. Rekomandimi për të rriturit është që fokusi i tyre kryesor të mos jetë tek koha që fëmija kalon para ekranit, por tek cilësia e asaj kohe, pra përmbajtja e aktiviteteve dhe konteksti i përdorimit.

Të rinjtë duhet të inkurajohen që të mos përdorin internetin ekskluzivisht për argëtim, por edhe për aktivitete të tjera të rëndësishme dhe të dobishme (përvetësimi i aftësive të ndryshme, gjetja e informacionit të dobishëm, detyrat shkollore etj.).

Bota virtuale nuk është immune ndaj dhunës, por “ngacmimi kibernetik” po bëhet një formë me të cilën të rinjtë po ballafaqohen gjithnjë e më shumë.

Mendoni se sa “më e lehtë” është të shkruani një koment keqdashës sesa ta thuash atë në fytyrën e dikujt, ose të klikosh “like” në një postim në vend që të mbështesësh dhunuesin ndërsa shikon viktimën.

Çdo i treti nxënës ka pasur një përvojë shqetësuese në internet. Gati një e katërta e studentëve nuk kanë biseduar me askënd për problemin e tyre, e kanë injoruar problemin duke menduar se do të zhduket vetë dhe gati një e treta e kanë bllokuar personin që i ka ngacmuar.

Numri i fëmijëve që kanë pasur shpesh përvoja shqetësuese është më i lartë në grupmoshën 13-14 vjeç.

Dhuna dixhitale nga bashkëmoshatarët është përjetuar nga 16% e nxënësve, ndërsa 15% kanë përjetuar dhunë në ndërveprim të drejtpërdrejtë.

Çështjet e pranimit shoqëror, përkatësisë në grupin e dëshiruar dhe popullariteti janë ndër më të rëndësishmet për të rinjtë dhe janë një faktor i rëndësishëm që ndikon në vetëbesimin e tyre. Sjellja e dhunshme mund të shkaktojë një efekt afatgjatë negativ në shëndetin psikologjik dhe vetëbesimin e një individi që është i ekspozuar ndaj dhunës, sepse në shumë raste pasojat e ngacmimit nuk zhduken me kalimin e kohës.

Kur dikush përjeton dhunë dixhitale, mund të ndihet sikur të gjithë janë kundër saj, se të gjithë po i sulmojnë. Ndonjëherë edhe duket se nuk ka ndihmë.

Pasojat mund të zgjasin shumë dhe të prekin një person që vuan nga dhuna dixhitale mendërisht, emocionalisht dhe madje edhe fizikisht: pasojat mendore janë ndjenja ankthi, paretati, pakëndshmëri, papërshtatshmëri, zemërim; pasojat emocionale janë ndjenja e turpër, vetëbesimi, humbja e interesit për gjërat që personi i ka gëzuar; pasojat fizike janë dhimbje koke, dhimbje barku, lodhje, pagjumësi. Pasojat e dhunës dixhitale mund të jenë aq ekstreme sa mund të çojnë në vetëlëndim. Kjo është arsyeja pse është e rëndësishme që ata që vuajnë nga dhuna dixhitale të dinë se ajo mund të kapërcehet dhe se vetëbesimi dhe shëndeti mund të rikthehen.

Është e rëndësishme të kuptohet dhe të studiohet bulizmi kibernetik, veçanërisht tek fëmijët dhe të rinjtë, kryesisht sepse adoleshenca është një periudhë kritike në jetën e një të riu. Gjatë kësaj periudhe, një person zhvillon një grup të tërë modelesh emocionale dhe njohëse dhe formon personalitetin e tij. Shumë nxënës të shkollave të mesme e përjetojnë këtë formë dhune; nëse janë viktimë mund të çojë në probleme të shëndetit mendor, duke përfshirë abuzimin me drogë, alkool dhe tendenca për vetëvrasje (Stein, Davison, 2014).

Studiuesit që punojnë në temën e dhunës virtuale shpesh theksojnë disa faktorë që mund të ndikojnë në sjelljen e dhunshme. Për shembull, sjellja e dhunshme në botën online mund të jetë rezultat i imitimit të të moshuarve, ikjes nga realiteti dhe problemeve të tyre, vetëdijes dhe përgjegjësisë së pamjaftueshme të zhvilluar për veprimet e tyre dhe të ngjashme (Mandariç, 2012).

Një fyerje në internet mund të ketë pasoja të rëndësishme për viktimën pikërisht sepse shumë njerëz e dëshmojnë atë në internet. Pasojat e abuzimit virtual shpesh përfshijnë një sërë problemesh: nga performanca e dobët e shkollës deri te vetëvrasja, ato gjithashtu krijojnë paqëndrueshmëri emocionale dhe mungesë shprese tek të rinjtë (Holadej, 2010).

Kështu, ndër pasojat kryesore negative të abuzimit virtual mund të veçohen: ulja e arritjeve akademike, ankthi, depresioni dhe shmangia e shkollës.

Simptomat që shfaqen tek viktimat shpesh përfshijnë depresionin, frikën, zemërimin dhe zhgënjimin, dhe ndonjëherë edhe vetëvrasjen.

Duhet pasur parasysh se kur një përmbajtje e caktuar është online ajo mund të shpërndahet, publikohet dhe komentohet nga kushdo që ka internet dhe baza e të dhënave të abuzuesve mund të zgjerohet shumë shpejt. Shembulli më i mirë për këtë janë faqet që kanë kohë që janë aktuale në Maqedoninë e Veriut, ku publikohen fotografi të vajzave të reja nga një qytet i caktuar dhe quhen emra nënçmues dhe të papërshtatshëm. Shpejt ndodhi që në këtë fyerje u përfshinë burra të rinj nga e gjithë Maqedonia e Veriut dhe faqja u bë jashtëzakonisht e popullarizuar në mesin e nxënësve të shkollave të mesme.

Përveç mesazheve të çastit, shpërndarja e fotove të papërshtatshme është një nga format më të zakonshme të abuzimit virtual, siç dëshmohet nga ky hulumtim. Është gjithashtu e rëndësishme të theksohet se kur dhuna “tradicionale” ndodh në shkollë, shërbimi profesional dhe stafi i shkollës shpesh reagojnë menjëherë dhe detyrohen të përfshihen në zgjidhjen e problemit.

Dhuna virtuale është specifike në atë që shërbimi profesional dhe stafi i shkollës nuk janë në gjendje të monitorojnë të gjitha aktivitetet online të nxënësve të tyre dhe shpesh ndodh që ata nuk janë as të vetëdijsëm për ekzistencën e dhunës virtuale derisa ajo të përshkallëzohet. Për më tepër, bulizmi kibernetik është një fenomen relativisht i ri dhe për këtë arsye shërbimi profesional dhe stafi i shkollës shpesh nuk janë të sigurt se si të përballen me këtë situatë dhe sa kjo situatë lidhet me distriktin shkollor. Ky problem do të diskutohet më në detaje më vonë, por në fund mund të konkludohet se ngacmimi kibernetik ka pasoja më të rënda sesa abuzimi tradicional.

PARANDALIMI DHE UDHËZIMET PËR TRAJTIMIN E BULLIZMIT NË INTERNET

Kujt duhet t'i drejtohem për ndihmë?

Nëse jeni viktimë e ngacmimit kibernetik, kontaktoni dhe informoni: policinë ose prokurorinë publike (nuk është e nevojshme të raportoni edhe në polici edhe prokurorinë publike, sepse në rast krimi policia informon prokurorinë publike dhe anasjelltas).

Është e dëshirueshme të informohet institucioni arsimor që ndjek fëmija.

Krahas të sipërpërmendurës, dhe në varësi të vendit ku ka ndodhur dhuna, ju këshillojmë që të kontaktoni direkt me rrjetin social, pra platformën (Instagram, Facebook, Snapchat, TickTock). Kompanitë që qëndrojnë pas rrjeteve sociale që ne përdorim kanë detyrimin për të hequr përmbajtjen e papërshtatshme, të qartë ose të gjuhës së urrejtjes. Shumica e aplikacioneve kanë zhvilluar forma për raportimin e përmbajtjeve të papërshtatshme dhe shqetësuese, si dhe llogari / profile të rreme, llogari ofenduese, etj. Për shkak se ata që kanë përjetuar dhe vuajtur nga dhuna dixhitale shpesh u drejtohen bashkëmoshatarëve për ndihmë, është e nevojshme të kryhet edukimi i bashkëmoshatarëve në shkollë, të organizohen ekipe edukatorësh bashkëmoshatarësh (ndoshta si nëngrup i Parlamentit të Studentëve dhe të shkollave të mesme) ose këshillim të të rinjve, që kanë përjetuar dhunë dixhitale në internet.

Është e nevojshme të inkurajohet në situata të tilla që t'u drejtohen për ndihmë dhe mbështetje të rriturve, njerëzve të afërt të besimit, bashkëpunëtorëve profesional dhe mësuesve në shkollë.

KËSHILLA QË PRINDËRIT MUND T'U JAPIN FËMIJËVE TË TYRE

Mësoni më shumë rreth kompjuterëve që të mund të bisedoni me fëmijët tuaj për tema interesante.

Kufizoni kompjuterin tuaj në një ose dy orë në ditë

Flisni me fëmijën tuaj për rreziqet e internetit dhe theksoni rrezikun e caktimit të takimeve me të huajt

Vendoseni kompjuterin në dhomën e ndenjes, jo në dhomën e fëmijëve.

Inkurajoni përdorimin e kompjuterëve si mjete për të mësuar dhe socializuar, jo vetëm për argëtim (p.sh. lojëra).

Takoni miqtë e tyre në internet aq sa njihni miqtë e tjerë.

Theksojini fëmijëve tuaj se ata nuk janë fajtorë që janë viktima të dhunës virtuale. Thuajuni se nuk do t'i privoni nga e drejta e përdorimit të kompjuterit - kjo është arsyeja kryesore pse fëmijët nuk u tregojnë të rriturve kur janë viktima të dhunës në internet.

Nxitini ata të kenë kujdes se kujt ia japin numrin e celularit.

Tregojuni fëmijëve tuaj se nëse marrin një mesazh nga një numër i panjohur, ata nuk duhet të përgjigjen. Ata nuk duhet t'u përgjigjen numrave të njohur nëse përmbajtja e mesazhit i bën ata të ndihen keq ose të pakëndshëm.

Shpjegojuni fëmijëve se si shakaja mund të bëhet lehtësisht fyese dhe se nëse zemërohen, mund të bëjnë diçka për të cilën mund të pendohen më vonë. Nxitini ata të pyesin veten përpara se të dërgojnë një mesazh nëse ai mund të ofendojë ose dëmtojë marrësin në ndonjë mënyrë?

Vendosni një rregull që nuk lejon dërgimin e fotove ose videove te të tjerë pa lejen e tyre, si dhe postimin e përmbajtjeve që mund të ofendojnë të tjerët.

Nëse fëmija merr një mesazh të papërshtatshëm, telefononi ose ekspozohet ndaj dhunës, mbështeteni atë dhe inkurajojeni që të flasë me ju ose me një të rritur tjetër të besuar (si mësuesi, psikologu i shkollës) menjëherë në mënyrë që problemi të mos përkeqësohet.

KËSHILLA TË SHKURTRA PËR FËMIJËT

Asnjëherë mos i shpërndani informacionet personale në internet, goftë në chat, blogje apo faqet personaletëe internetit.

Asnjëherë mos ia tregoni fjalëkalimin tuaj askujt tjetër as edhe miqve tuaj përveç prindërve tuaj.

Nëse dikush ju dërgon një mesazh keqdashës ose kërcënues, mos u përgjigj. Tregojini një të rrituri të cilit i besoni.

Asnjëherë mos hapni një email të dërguar nga dikush që nuk e njihni ose dikush që tashmë e njihni se është ngacmues.

Mos postoni asgjë që nuk dëshironi që shokët e klasës ta shohin në internet, as me email.

Mos dërgoni mesazhe kur jeni të zemëruar. Përpara se të klikoni "Dërgo", pyesni veten se si do të ndiheshit sikur të merrnit kështu mesazhi.

Ndihmoni fëmijët që dhunohen në këtë mënyrë duke mos e mbuluar dhunën dhe duke njoftuar menjëherë të rriturit.

NËSE PRINDËRIT ZBULOJNË SE FËMIJA I TYRE ËSHTË VIKTIMË E DHUNËS NË INTERNET, ATA DUHET TË VEPROJNË SI MË POSHTË:

Mësoni fëmijën tuaj që të mos përgjigjet ndaj mesazheve të dhunshme, kërcënuese ose në që janë në ndonjë mënyrë të dyshimtë;

Mos i fshini mesazhet apo fotot pasi ato mund të shërbejnë si provë në përpjekje për të zbuluar identitetin e autorit, në mënyrë që të merren masat e duhura për të parandaluar dhunën;

Kontaktoni operatorin tuaj të internetit;

kontaktoni shkollën;

Nëse identiteti i dhunuesit dihet, provoni të kontaktoni prindërit e tij ose saj (pasi ata nuk kanë gjasa të dinë se si sillet dhunshëm fëmija i tyre)

Kontaktoni policinë nëse mesazhet në internet përmbajnë kërcënime për dhunë, abuzim, ngacmim, pornografi për fëmijë, etj.

Më shpesh, prindërit nuk hezitojnë të marrin përgjegjësi për sjelljen e fëmijëve të tyre kur bëhet fjalë për lojë në shkollë ose në shtëpi. Ky rregull nuk ka pse të jetë i ndryshëm kur bëhet fjalë edhe për teknologjinë moderne. Prindërit duhet të flasin me fëmijët e tyre për etikën kompjuterike, të bien dakord për rregullat e sjelljes në internet dhe më e rëndësishmja, të përcaktojnë pasojat e shkeljes së këtyre rregullave. Ata duhet t'i mësojnë fëmijët të mos tregojnë kurrë fjalëkalimet e tyre ose të grinden ose të veprojnë dhunshëm në internet.

ÇFARË MUND TË BËJNË MËSUESIT PËR T'I PËRGATITUR FËMIJËT DHE TË RINJTË QË TË JENË TË SIGURT NË NJË MJEDIS VIRTUAL?

Është e rëndësishme që fëmijët të zhvillojnë përgjegjësi personale për të mirën dhe të keqen (mirë dhe keq) dhe të ndryshojnë besimin e tyre se sjellja është “e drejtë dhe e gabuar” vetëm kur mund të zbulohet ose ndëshkohet.

Fëmijët dhe të rinjtë duhet të edukohen mbi strategjitë efektive të kërkimit në internet dhe të mësojnë se si të ikin shpejt nga faqet e papërshtatshme të internetit.

Është mirë që të inkurajohen adoleshentët të flasin për përvojat e tyre ose përvojat e miqve të tyre me ngacmimin në internet.

Përfshirja e të rriturve në botën virtuale është shumë e rëndësishme. Kërkoni për gjëra interesante në faqet e internetit me fëmijët dhe të rinjtë.

Vendosni kompjuterë në vende të hapura, lehtësisht të dukshme.

Jepuni të rinjve mundësinë që të përdorin mediat virtuale për të promovuar mesazhet e tyre pozitive. Për shembull, ata mund të krijojnë një faqe FB pa dhunë.

Këshillat e dobishme nuk janë kurrë të mjaftueshme, veçanërisht kur bëhet fjalë për përdorimin e internetit dhe rrjeteve sociale, të cilat janë bërë të zakonshme në shekullin 21.

Nëse dhuna ndodh në një rrjet social, qoftë ai Facebook, Instagram apo sot rrjeti më i njohur mes të rinjve, TickTock, duhet të mendoni të bllokoni autorin dhe të raportoni zyrtarisht sjelljen e tij në vetë rrjetin. Kompanitë që menaxhojnë rrjetet sociale janë të detyruara të mbrojnë përdoruesit e tyre. Mund të jetë gjithashtu e dobishme për të mbledhur prova – SMS mesazhe me tekst dhe pamje nga ekrani me postime në mediat sociale. Në këtë mënyrë ju mund të provoni atë që ndodhi.

Ekziston një udhëzues në Facebook (<https://www.facebook.com/safety/bullying/teens>) që mund t'ju udhëheqë në procesin e përbaljes me dhunën – çfarë të bëni nëse vini re se dikush është viktimë e dhunës. Një udhëzues për prindërit është gjithashtu i disponueshëm në Instagram (<https://about.instagram.com/community/parents>), me rekomandime për prindërit, kujdestarët dhe të rriturit se si të sillen në rastet e dhunës dixhitale, si dhe ka një faqe të veçantë ku mund të mësoni rreth mjeteve të sigurisë (<https://about.instagram.com/safety>). Përveç si më sipër, Instagram ofron gjithashtu mundësinë e përdorimit të një mjeti të quajtur

Restrict (<https://about.instagram.com/blog/announcements/instagrams-commitment-to-lead-fight-against-online-bullying>). Ky mjet ju lejon të mbronit në mënyrë diskrete llogarinë tuaj, pa bllokuar askënd (nëse u duket shumë e ashpër).

Përveç mënyrave të përmendura se si mund të mbronit veten, nuk mund të mos përmendim disa masa “standarde” për mbrojtjen dhe sigurinë në internet.

- Kini kujdes se çfarë përmbajtje shpërndani - Shmangni postimin e informacioneve personale dhe konfidenciale si: adresën e emailit, numrin e telefonit, adresën e shtëpisë, numrat e kartave, pin kode, fjalëkalimet, emrat e fëmijëve dhe më shumë. Plotësimi i formularëve të ndryshëm që kërkojnë informacionin tuaj personal duhet të shmangët pasi ato shpesh mbështeten nga përdorues me qëllim të keq që mund të përdorin informacionin tuaj. Gjithashtu, shmangni ndarjen e informacionit kur jeni me pushime ose në një ekskursion. Përdorni opsionin për të kufizuar shfaqjen e përmbajtjes që shihni ose postoni. Kështu, përmbajtja bëhet e dukshme jo vetëm për miqtë tuaj, por edhe për të gjithë përdoruesit e atij rrjeti social ose të internetit.
- Përdorni fjalëkalime pak më komplekse - Kjo është një masë shumë e rëndësishme sigurie. Nëse përdorni fjalëkalime sa më komplekse që të jetë e mundur, veçanërisht kur bëhet fjalë për rrjetet sociale dhe emailin, ju po i mbronit të dhënat tuaja dhe ato janë të sigurta. Kur themi “fjalëkalime pak më komplekse”, nënkuptojmë përdorimin e një kombinimi të gjatë të shkronjave të mëdha dhe të vogla, numrave dhe karaktereve. Rekomandohet që të mos përdorni të njëjtin fjalëkalim për të gjitha llogaritë tuaja. Dhe mbani mend, vetëm ju duhet të keni akses në të!
- Kujdesuni për atë që hapni - A merrni shpesh një lidhje për një faqe interneti nga një i huaj? Këta mund të jenë viruse që janë programuar për të kërkuar një klikim të vetëm dhe ju e keni lejuar virusin të hyjë. Kjo mund të jetë veçanërisht e rrezikshme sepse lejon që një palë e tretë të ketë akses të pandërprerë në të gjitha të dhënat që keni në pajisje, madje edhe përmes atyre të dhënave për të hyrë në llogaritë tuaja në internet dhe për të ndryshuar fjalëkalimin. Pra, para se të klikoni në ndonjë lidhje, mendoni dy herë.
- Kini kujdes se cilët janë “miqtë” tuaj në rrjetet sociale - Nëse nuk njihni dikë personalisht, por shoqëroheni përmes një rrjeti social, kushtojini vëmendje të veçantë korrespondencës së tillë dhe mos

fshini asnjë bisedë. Asnjëherë nuk dihet se kush qëndron pas asaj llogarie dhe për këtë arsye pamjet e ekranit ose e gjithë biseda mund të jenë të dobishme për bashkimin e provave, në rast ngacmimesh, kërcënimesh apo të ashtuquajtur bulizëm kibernetik.

Duke folur për këtë të fundit, mbani në mend se funksioni Vanish ka qenë i disponueshëm së fundmi në Instagram dhe Facebook, gjë që nuk e mbështet vërtet këtë histori. Modaliteti Vanish ju mundëson të dërgoni mesazhe me tekst dhe zë dhe foto në këto rrjete sociale, të cilat do të zhduken në momentin që shikohen dhe mbyllet dritarja e korrespondencës. Kjo do të thotë se kur personi të cilit i janë dërguar mesazhet i sheh dhe mbyll «dritaren», ato fshihen në atë moment.

Këshillat e dobishme nuk janë kurrë të mjaftueshme, veçanërisht kur bëhet fjalë për përdorimin e internetit dhe rrjeteve sociale, të cilat janë bërë të zakonshme në shekullin 21.

Jeni dëshmitar i dhunës dixhitale. Si të reagoni?

Parandalimi dhe ndërhyrja e dhunës dixhitale duhet të fokusohet tek fëmijët dhe të rinjtë që vëzhgojnë dhunën. Ata duhet të fuqizohen për t'u marrë me dhunën dixhitale kur janë dëshmitarë të dhunës. Nëse ata nuk mund ta ndihmojnë viktimën - të paktën raportoni atë, megjithëse nuk është gjithmonë e lehtë.

Dëshmitarët luajnë një rol kyç në parandalimin dhe ndalimin e dhunës dixhitale.

- Prandaj, mos e apsorboni në mënyrë pasive informacionin, por bëni gjithçka që mundeni.
- Tregoni solidaritet dhe përgjegjësi.
- Mos u përfshini në dhunë dhe mos nxitni ndjenja të këqija.
- Duke dërguar mesazhe të shëmtuara, duke qeshur me shaka të papërshtatshme, duke urryer, bëheni bashkëpjesëmarrës në dhunë.
- Mbështetni personin që vuan dhunën.
- Ndihmoheni atë të marrë masat e duhura të mbrojtjes teknike.
- Nxiteni të raportojë dhunën ose të kërkojë ndihmë.
- Dëgjojeni atë.

- Mos ia zvogëlo vuajtjen, mos e minimizo atë që po ndodh (nuk është asgjë)
- Si dëshmitar, drejtojuni të rriturve për ndihmë, konsultohuni pasi ata mund t'ju ndihmojnë të ndërmerrni hapat më efektivë. Këta të rritur mund të mos kenë kompetenca të rëndësishme dixhitale, por ata kanë përvojë jetësore dhe sigurisht që mund të ndihmojnë.
- Është e rëndësishme të dëgjoni miqtë tuaj: pse nuk duan të raportojnë se janë viktimë të dhunës, si ndihen.
- Shpjegojuni atyre se nuk duhet të raportojnë zyrtarisht dhunën, por se është e rëndësishme të bisedoni me dikë që mund t'i ndihmojë.
- Ndihmohuni të mendojnë se çfarë mund të thonë dhe kujt.
- Ofroni të shkoni me ta nëse vendosin të raportojnë dhunën.
- Mbështetja juaj për ta mund të ketë rëndësi pafund.

57

KEQKUPTIME RRETH DHUNËS DIXHITALE

P1: Kur bëhet fjalë për internetin dhe teknologjitë dixhitale, fëmijët dhe të rinjtë nuk kanë asgjë për të mësuar nga të rriturit.

Megjithëse shumë të rinj mendojnë se prindërit/mësuesit e tyre janë më pak të aftë në përdorimin e internetit dhe pajisjeve dixhitale, ata ende kanë diçka për t'u mësuar fëmijëve të tyre kur bëhet fjalë për komunikimin dixhital, sepse të gjitha rregullat që zbatohen ballë për ballë zbatohen në botën dixhitale. (Fëmijët mund të dinë më shumë për internetin dhe pajisjet dixhitale, por të rriturit dinë më shumë për jetën dhe mund t'i ndihmojnë fëmijët dhe të rinjtë të mbrojnë veten kur janë në rrezik.)

P2: Dhuna dixhitale më së shpeshti ndodh jashtë shkollës, kështu që nuk është përgjegjësi e shkollës të merret me të.

Dhuna dixhitale mund të ndodhë kudo dhe nuk lidhet vetëm me mjedisin shkollor. Por, kur dhuna ndodh jashtë mjedisit shkollor, marrëdhëniet e prishura reflektohen në marrëdhëniet e shkollës, konflikti thellohet, ndaj shkolla duhet të reagojë në përputhje me Protokollin e Posaçëm për mbrojtjen e fëmijëve dhe nxënësve në institucionet arsimore.

P3: Dhuna dixhitale ndodh në botën virtuale dhe për këtë arsye është më pak e rrezikshme se dhuna tradicionale.

Slogani: ajo që është virtuale është më pak reale, më pak e rëndësishme dhe nuk do të ketë sanksione të përshtatshme - në fakt, është e pavërtetë. Është e vërtetë që në botën virtuale nuk është e mundur të lëndosh fizikisht apo të rrezikosh një person tjetër. Megjithatë, pasojat e vuajtjes nga dhuna dixhitale janë të tilla që mund të jenë shumë të rënda për shëndetin fizik, mendor, vetëvlerësimin dhe vetëvlerësimin e një të riu, të cilat mund të rrezikohen ndjeshëm. Prandaj është e sanksionuar.

P4: Të rinjtë që janë të dhunshëm në internet zakonisht nuk janë të dhunshëm në komunikimin e drejtpërdrejtë.

Dhuna dixhitale prek të rinjtë që duan të lëndojnë të tjerët, por të përmbahen nga format tradicionale të dhunës. Megjithatë, ka shumë të rinj të prirur ndaj dhunës dixhitale, të cilët janë gjithashtu të prirur ndaj

58

formave klasike të dhunës, sepse të dy llojet kanë të njëjtin motiv - të lëndojnë një person tjetër.

P5: “Dhuna në internet është vetëm një shaka rinore”.

Të gjithë miqtë ngacmohen dhe ndonjëherë është e vështirë të dallosh nëse dikush thjesht po argëtohet apo po përpiket të lëndojë dikë në internet. Megjithatë, nëse dikush ndihet i lënduar për shkak të atyre të ashtuquajturave shaka, duhet t'i kërkojë personit të ndalojë një sjellje të tillë. Nëse vazhdon dhe nëse dikush ndihet i mërzhitur për këtë, atëherë mund të flasim për dhunë, e cila nuk duhet toleruar, por duhet raportuar dhe duhet ndërprerë.

P6: Kompanitë e teknologjisë nuk janë përgjegjëse për dhunën dixhitale.

Kompanitë e teknologjisë, në fakt, kanë përgjegjësinë për të mbrojtur klientët e tyre, veçanërisht fëmijët dhe të rinjtë. Si rezultat, ata po i kushtojnë gjithnjë e më shumë vëmendje dhunës dixhitale dhe shumë prej tyre po prezantojnë mjete, udhëzime dhe mënyra të reja për të raportuar dhunën në internet. Megjithatë, kompanitë duhet të bëjnë edhe më shumë

KONKLUZIONET LIDHUR ME RREGULLATIVËN LIGJORE DHE ROLI I ORGANIZATAVE QYTETARE

60

Asnjë akt ligjor ose dokument strategjik në nivel ndërkombëtar ose kombëtar, i analizuar për qëllimet e këtij Manuali, nuk njeh ose përcakton shfrytëzimin e fëmijëve nëpërmjet TIK-ut si një formë specifike të abuzimit, dhunës dhe/ose abuzimit të fëmijëve. Sistemet kompjuterike dhe TIK përmenden në rregulloret ndërkombëtare dhe vendore dhe kornizën strategjike ekskluzivisht si një mjet, gjegjësisht një mënyrë e shfrytëzimit seksual të fëmijëve. Prandaj, nuk është për t'u habitur që organet kompetente ekzekutive kësaj teme i qasen para së gjithash nga aspekti kriminologjik dhe se në trajtimin e këtij problemi janë më të fokusuar në ndëshkimin e autorëve të shfrytëzimit të fëmijëve që kanë përdorur TIK-un dhe luftimin e kësaj dukurie, pasi tashmë ka ndodhur, në vend të parandalimit duke informuar fëmijët dhe të rriturit dhe edukimin për përdorimin e rregullt të TIK-ut dhe kujdesin e duhur parandalues.

Problem shtesë është se, për shembull, në Strategjinë për zhvillimin e shoqërisë informatike në Republikën e Maqedonisë së Veriut, fëmijët dhe të rinjtë nuk përmenden fare, gjegjësisht nuk shquhen si grup veçanërisht i cënueshëm në kontekst të shfrytëzimit përmes TIK-ut. Nga ana tjetër, Strategjia kombëtare për parandalimin dhe mbrojtjen e fëmijëve nga dhuna, si dhe Plani kombëtar i veprimit për fëmijët theksojnë se fëmijët mbrohen nga të gjitha format e abuzimit, neglizhencës, shfrytëzimit dhe dhunës, por nuk e përmend në mënyrë eksplicite shfrytëzimin e fëmijëve përmes TIK-ut si një lloj i ri i dhunës që, sipas pjesëmarrësve në hulumtim, dhe i konfirmuar nga të dhënat e kërkimeve të tjera, po zgjerohet në dekadën e fundit.

Është e rëndësishme njohja dhe përcaktimi i këtij lloji të dhunës elektronike në rregulloret ligjore për dy arsye: të mund të punohet për informimin dhe edukimin sistematik të fëmijëve dhe të rinjve dhe parandalimin e saj brenda sistemit shkollor, por edhe për të siguruar viktimat direkte dhe indirekte me ndihmën dhe mbrojtjen e duhur.

Organizatrat qytetare

Përfaqësuesit e OQ-ve të specializuara në çështjen e shfrytëzimit të fëmijëve përmes TIK-ut konfirmuan gjetjet dhe të dhënat e marra nga pjesëmarrësit e tjerë në hulumtim. Ata e shohin fenomenin e shfrytëzimit të fëmijëve përmes TIK-ut si shumë më të zakonshëm, dhe rrjedhimisht më të rrezikshëm se abuzimi dhe dhuna ndaj fëmijëve në jetën reale. Sot kompjuteri, interneti, rrjetet sociale dhe argëtimi janë pothuajse sinonime sepse interneti sot është mjedisi natyror i fëmijës. Përveçse e bën më të lehtë dhe më të shpejtë për ngacmuesit arritjen e fëmijëve nëpërmjet kompjuterit dhe internetit, hapësira kibernetike u ofron edhe njëfarë sigurie për shkak të mundësisë së prezantimit të rejshëm. Korniza ligjore dhe strategjike e Maqedonisë së Veriut që mbron fëmijët nga shfrytëzimi përmes TIK-ut është e pamjaftueshme sepse asnjë rregullore nuk e njeh këtë lloj të shfrytëzimit të fëmijëve si një fenomen të veçantë dhe specifik, megjithëse në vitin 2010 u krijua një grup kombëtar pune për të miratuar një strategji kombëtare dhe një plan veprimi për të mbrojtur fëmijët nga abuzimi në internet.

Nga aspekti i parandalimit, është e rëndësishme të tërhiqet vëmendja e publikut profesional dhe të gjerë për faktin se shfrytëzimi i fëmijëve përmes TIK-ut është një problem social që do të bëhet më i përhapur nëse nuk trajtohet në mënyrë sistematike, si dhe rëndësia e pjesëmarrjes dhe bashkëpunimit të të gjithë aktorëve. Institucionet dhe organizatat kompetente ende nuk kanë staf (mjaftueshëm) të trajnuar për të punuar me viktimat dhe për të parandaluar dhunën përmes TIK-ut, gjë që reflektohet në mosnjohjen e këtij problemi si lloj specifik i dhunës. Prandaj, ekipet kompetente në shkollat zakonisht nuk reagojnë (efektivisht) kur kjo ndodh, ndërsa instancat e tjera (përsëri) nuk i dinë rregulloret në bazë të të cilave janë të detyruar të reagojnë dhe as nuk e shohin veprimin si detyrim ligjor të tyre. Çështja kyçe në këtë kontekst është ndërgjegjësimi jo vetëm i fëmijëve dhe të rinjve, por edhe i prindërve të tyre, madje edhe i institucioneve kompetente, se si fëmijët mund të bëhen viktimat të ngacmuesve në shtëpi dhe në kompjuter dhe në internet. Krahas miratimit të rregulloreve përkatëse që do të njihnin këtë lloj specifik të shfrytëzimit të fëmijëve dhe do të siguronin një kuadër ligjor për veprimet e aktorëve institucionalë dhe të tjerë, një rol të rëndësishëm në këtë proces ka edhe media. Megjithatë, Ministria e arsimit, shkencës dhe zhvillimit teknologjik është vendimtare në këtë proces: përderisa në vendet e zhvilluara teknologjikisht ekziston një sistem i zhvilluar i edukimit të mësuesve, prindërve dhe fëmijëve për përdorimin e duhur të TIK-ut dhe mundësitë e mbrojtjes, ai ende mungon në Ballkan.

REKOMANDIME

Organizatat qytetare mund të luajnë një rol të rëndësishëm në luftimin e shfrytëzimit nëpërmjet TIK-ut, veçanërisht ato që kanë të bëjnë me të drejtat e fëmijëve në mbrojtjen e të drejtave të njeriut. Nga njëra anë, nëpërmjet lëvizshmërisë, fleksibilitetit dhe aftësisë për t'iu përgjigjur shpejt nevojave të shoqërisë dhe nga ana tjetër, përvojës në fushata publike, edukimit joformal, zbulimit dhe raportimit tek autoritetet për forma të ndryshme të dhunës, abuzimit dhe keqpërdorimit të fëmijëve i bëjnë këto organizata bashkëpunëtorë të rëndësishëm kundër shfrytëzimit përmes TIK-ut. Në përpjekje për t'i ofruar më të rinjve fëmijërinë pa brenga, organizatat joqeveritare duhet ta bëjnë luftën kundër këtij lloji të shfrytëzimit pjesë integrale të agjendave të tyre.

Është e nevojshme të punohet në ngritjen e kapaciteteve të profesionistëve të profileve të ndryshme për të punuar me fëmijët, viktimat të dhunës online, në mënyrë që të ofrohet mbështetje dhe asistencë adekuate për tejkalimin e traumave, parandalimin e riviktimizimit duke ndalur procesin e dhunës dhe risocializimin më të shpejtë në shoqëri. Përcaktimi i programeve specifike arsimore, të cilat duhet t'u mundësojnë profesionistëve të përvetësojnë vazhdimisht njohuri të reja, t'i motivojnë ata të eksplorojnë dhe të përvetësojnë vazhdimisht aftësi të reja është një detyrë kryesore. Kërkohet planifikim i kujdesshëm dhe fushata për rritjen e ndërgjegjësimit pa rrezik.

Fushatat duhet të përqendrohen në segmente të përcaktuara saktësisht të popullsisë / grupit të synuar: fëmijë të mësimi klasor në shkollat fillore, fëmijët e shkollave fillore më të rritur, nxënësit e shkollave të mesme, prindërit, edukatorët, policia dhe prokurorët, punonjësit socialë, përfaqësuesit e mediave.

Është e rëndësishme të krijohen me kujdes mjetet për të siguruar që mesazhi të arrijë tek përdoruesit përfundimtarë dhe mjetet e komunikimit duhet të jenë inovatore, të ndryshme, për të animuar çdo grup individual të synuar.

Është e nevojshme të organizohen trajnime për prindërit dhe mësuesit që kalojnë më shumë kohë me fëmijët e tyre dhe janë të parët që vërejnë ndryshime në sjelljen e fëmijës.

Prindërit që kanë njohuri të mjaftueshme rreth temës do ta kuptojnë më lehtë problemin, do ta gjykojnë më pak fëmijën, do të nisin komunikimin e dyanshëm me një mundësi më të mirë për të dëgjuar dhe kuptuar, gjë që në fund është çelësi i krijimit të një marrëdhënie besimi. Është e nevojshme përfshirja e përmbajtjeve që kanë të bëjnë me njohjen dhe trajtimin e rasteve të dhunës dixhitale ndaj fëmijëve në kurrikulën e rregullt shkollore, përmes orëve të mësimi në klasë apo të edukimit qytetar.

Është e nevojshme të krijohet një kanal komunikimi i dyanshëm midis edukatorëve dhe fëmijëve, i cili nuk do të synojë që të rriturit t'i mësojnë fëmijët se si të shmangin dhunën, por të pyesin, dëgjojnë dhe kuptojnë për t'i kuptuar ata, që është pikënisja për t'u ofruar ndihmën e duhur kur të shfaqet problemi.

Është e nevojshme një qasje sistematike në nivel kombëtar, si dhe funksionimi i përsosur i të gjitha organeve dhe institucioneve kompetente në nivel lokal. Duhet të punohet në zhvillimin e aftësive sociale të fëmijët, në radhë të parë në zhvillimin e ndjeshmërisë, tolerancës dhe bashkëpunimit me miqtë.

Është e nevojshme të sigurohet edukimi i studentëve rreth stereotipeve përpara gjyqit dhe barazisë. Nga aspekti i diskriminimit, si një faktor që ndikon në dhunën tek fëmijët, është e nevojshme të merren parasysh pikëpamjet stereotipike të grupeve të caktuara të cenueshme.

Është e nevojshme të zhvillohet një grup i plotë shërbimesh mbështetëse për familjen, siç janë linjat SOS, mbështetje nga psikologët, referim në burimet përkatëse të informacionit, informacion për trajtimin e fëmijëve viktimë të dhunës dixhitale, informacion për lloje të ndryshme të mbështetjes institucionale.

Ekziston nevoja për të zhvilluar dhe krijuar një sistem paralajmërimi të hershëm bazuar në një grup treguesish të përcaktuar qartë, të ngjashëm me sistemin e paralajmërimit kundër trafikimit dhe për të trajnuar punonjës nga sisteme të ndryshme për ta përdorur atë në vlerësimin e rrezikut.

Edhe pse ka shumë përfitime nga përdorimi i internetit dhe pajisjeve të tjera elektronike, duke përfshirë edhe arsimin, ka shumë rreziqe. Duke postuar informacione personale në dispozicion të një numri të madh njerëzish, Interneti ka krijuar një hapësirë për dhunën e bashkëmoshatarëve. Telefonat celular ose pajisje të tjera për vendosjen e përmbajtjes (tekst dhe imazhe) janë pjesë e mjeteve që shfrytëzohen për bullizëm kibernetik si dhunë elektronike me të cilën po përballen gjithnjë e më shumë fëmijët dhe të rinjtë në baza ditore.

Krejt në fund të këtij manuali, në vend të një konkluzioni, ka sugjerime dhe rekomandime që kanë karakter sistematik dhe i referohen parandalimit të dhunës kibernetike:

- Përkufizimi i përbashkët i sjelljes së dhunshme në mënyrë që të vendoset një dialog për krijimin e aktiviteteve parandaluese dhe aktiviteteve për trajtimin e sjelljes së dhunshme;
- Krijimi i politikave kombëtare, procedurave dhe mekanizmave për parandalimin dhe kontrollin e dhunës kibernetike;
- Zhvillimi i politikave, procedurave dhe protokolleve për parandalimin dhe trajtimin e sjelljeve të dhunshme;
- Hapja e temës së dhunës me bazë gjinore, ngacmimit seksual dhe abuzimit të cilat janë ende tema tabu;
- Promovimi i njohurive dhe aftësive për jodhunën;
- Zbatimi i aktiviteteve dhe programeve për njohjen dhe respektimin e diversitetit, bashkëpunimin dhe aktivitetet e përbashkëta ndërmjet nxënësve të grupeve të ndryshme;
- Bashkëpunim më i madh i organizatave të shoqërisë civile me komunitetin lokal, me qëllim të ofrimit të kujdesit të plotë social dhe mbrojtjes së të drejtave të fëmijëve.

Është e qartë se propozimet dhe rekomandimet e mësipërme janë të natyrës së ndryshme - disa i referohen çështjeve konceptuale, të tjerat teknike organizative, të tjerat personelit dhe çështjeve që lidhen me arsimin dhe trajnimin. Disa zgjidhje kërkojnë formë ligjore, për disa akte nënligjore janë të mjaftueshme dhe disa kërkojnë ndryshime në programet e punës.

LITERATURË E PËRDORUR

- Achenbach, T. M. & Edelbrock, C. S (1979). The Child Behavior Profile: IL Boys aged 12-16 and girls aged 6-11 and 12-16. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 47 pp.223-233
- Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse and Neglect*, 27, 713-732.
- Bayley, N. (1969) Manual for the Bayley Scales of Infant Development. New York Psychol Cooperat
- Benbenishty, R., & Astor, R.A. (2005). School violence in context: culture, neighborhood, family, school, and gender. New York: Oxford University Press.
- Bowlby, J. (2005). A secure base: clinical applications of attachment theory. London: Tavistock/ Routledge.
- Brassard, M. R., Hart, S. N. and Hardly, D. B. (1993) The psychological maltreatment scales. In: *Child abuse and Neglect*, 17 (6) pp 715-730
- Brewerton, T. (2007). Eating disorders, trauma, and co-morbidity: Focus on PTSD. *Eating Disorders*, 15(4), 285-304.
- Brodsky, B., & Stanley, B. (2008). Adverse childhood experiences and suicidal behavior. *Psychiatric Clinics of North America*, 31, 223-235.
- Buchan, L. (1988) Working with families of children with special needs. *Childs Care, Health and Development*, Vol. 14, No. 81-91
- Buljan Flander, G. (2001): Seksualno zlostavljanje djece, u: Kozarić-Kovačić, D.(ur): Medicinski i pravni mehanizmi za zaštitu djece od zlorabe sredstava ovisnosti i zlostavljanja, Marko M, Zagreb, str. 91-94
- Buljan Flander, G. (2001.) Kako podučiti djecu da se zaštite od seksualnog zlostavljanja? *Dijete i društvo*, god. 3, br. 1-2, 179-183
- Buljan Flander, G. (2001.) Kako razgovarati sa seksualno zlostavljanim djetetom. *Dijete i društvo*, god. 3, br. 1-2, 215-225
- Buljan Flander, G., Karlović, A. (2005): Nasilje među djecom, u: Bilić, V. i sur.: Izbor tema za satove razrednih odjela. Naklada Ljevak, Zagreb, str. 179-193.
- Buljan Flander, G., Kocijan Hercigonja, D. (2001.) Pretpostavke djelotvorne psihoterapije i zaštite zlostavljane djece u sustavu zdravstva, Nasilje nad djecom u obitelji – preporuke stručnjaka Vladi RH za unapređenje prevencije i neposrednog rada sa žrtvama, Državni zavod za zaštitu djece, materinstva i mladeži
- Buljan-Flander G., Miočević Z, Šostar Z, Puhovski S. (2004): Dijete u kaznenom postupku. *Paediatrica Croatica*; 48:207-209
- Buljan-Flander, G. i Kocijan-Hercigonja, D. (2003). Zlostavljanje i zanemarivanje djece. Zagreb: Marko M. usluge d.o.o.

- Čolović, P., i Kodžopeljić, J. (2010). Vršnjačko nasilje u osnovnim i srednjim školama: manifestacije i determinante. Saopštenje na 58. naučno-stručnom skupu Sabor psihologa Srbije, Zlatibor, 26-29. maj 2010.
- Corby, B. (2006). *Child abuse: Towards a knowledge base* (3rd ed.). Berkshire: Open University Press.
- Craig, W. M., & Harel, Y. (2004). Bullying, physical fighting and victimization. U C. Currie, C. Roberts, A. Morgan, R. Smith, W. Settertobulte, O. Samdal, & V. Barnekow Rasmussen (Eds.) *Young people's health in context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2001/2002 survey*. WHO Policy Series: Health policy for children and adolescents, No. 4. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe
- Crittenden, P.M. (2001). CARE-INDEX coding manual. (<http://www.soton.ac.uk/fri/CManIntro.html>)
- Dodge K. A, Coie J., Pettit G., Price J. (1990), Peer status and aggression in boys' groups: developmental and contextual analyses. *Child Dev* 61:1289-1309
- Dubowitz, H., & Bennett, S. (2007). Physical abuse and neglect in children. *The Lancet*, 369, 1891-1899.
- Džinović, V., Pavlović, J., Milošević, N. (2007) Saradnja porodice i škole kao odnos međuzavisnosti - kako roditelji konstruišu probleme. in: Polovina N., Bogunović B. (ed.) *Saradnja škole i porodice*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Edmundson, S. E., & Collier, P. (1993). Child protection and emotional abuse: Definition, identification and usefulness within an educational setting. *Educational Psychology in Practice*, 8, 198-206.
- Flaherty, E., Thompson, R., Litrownik, A., Zolotor, A., Dubowitz, H., Runyan, D., et al. (2009). Adverse childhood exposures and reported child health at age 12. *Academic Pediatrics*, 9(3), 150-156.
- Flannery, D., Singer, M. (1999) *Exposure to violence and victimization at school*. New York: Teachers College Press
- Frisen, A., Jonsson, A. K., & Persson, C. (2007). Adolescents' perception of bullying: Who is the victim? Who is the bully? What can be done to stop bullying? *Adolescence*, 42, 749-761.
- Galen, B.R., Underwood, M.K. (1997). A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology*, 33, 589-600.
- Gašić-Pavišić, S. (1998) *Nasilje u školi*. in: Milosavljević M. (ed.) *Nasilje nad decom*, Beograd: Fakultet političkih nauka
- Gašić-Pavišić, S. (2004) *Nasilje u školi i mogućnosti prevencije*. in: Krnjajić S. (ed.) *Socijalno ponašanje učenika*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Gelles, R. J., & Straus, M. A. (2008). *Intimate violence: The definitive study of the causes and consequences of abuse in the American family*. New York: Simon & Schuster.

- Harkness, K., & Lumley, M. (2008). Child abuse and neglect and the development of depression in children and adolescents. In J. Abela & B. Hankin (Eds.), *Handbook of depression in children and adolescents*. New York: The Guildford Press.
- Higgins, D.J. & McCabe, M.P. (2000), Multi-type maltreatment and the long-term adjustment of adults, *Child Abuse Review*, vol. 9, pp. 6-18.
- Kaufman, J. and Zigler, E. (1987), 'Do abused children become abusive parents?', *American Journal of Orthopsychiatry*, no.57, pp.186-192.
- Kodžopeljić, J. (2010). Učestalost i oblici nasilja u srednjim školama u Vojvodini. Saopštenje na 58. naučno-stručnom skupu Sabor psihologa Srbije, Zlatibor, 26-29. maj 2010.
- Lewis, J. H. (1997). *Trauma and recovery: The aftermath of violence from domestic abuse to political terror*. Basic Books.
- Maas, C., Herrenkohl, T., & Sousa, C. (2008). Review of research on child maltreatment and violence in youth. *Trauma, Violence & Abuse*, 9, 56-67.
- Maksimović, J., Raković, D., Jovanović, I., i Čolović, P. (2008). Povezanost vršnjačkog nasilja, osobina ličnosti i vaspitnih stavova, *Primenjena psihologija*, 1, 124-144.
- Milner, J. S., Robertson, K. R., & Rogers, D. L. (1990). Childhood history of abuse and adult child abuse potential. *Journal of Family Violence*, 5, 15-34.
- Milosavljević M. (1998) *Nasilje nad decom*, Beograd: Fakultet političkih nauka
- Ministarstvo prosvete Republike Srbije (2007). Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnom procesu. Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije.
- Mršević, Z. (1998) Seksualno nasilje prema deci. in: Milosavljević M. (ed.) *Nasilje nad decom*, Beograd: Fakultet političkih nauka, 245-276
- Nasilje u školama u svetu* (1998). Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije
- Nikolić-Ristanović, V. (1984). Uticaj žrtve na pojavu kriminaliteta. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- Obretkovic, M. i Pejakovic, Lj. (2001). *Protection of Children from Abuse. A handbook for Centres for social work and other services in local community*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the school: bullies and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere.
- Olweus, D. (1993) *Bulling at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK, itd: Blackwell
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts & effects of a school-based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 1171-1190.

- Olweus, D. (1995). Bullying or peer abuse at school: Facts and intervention. *Current Directions in Psychological Science*, 4(6), 196-201.
- Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education*, 12(4), 495-510.
- Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti. Zagreb: Školska knjiga.
- Olweus, D. (2001). Olweus' core program against bullying and antisocial behavior: A teacher handbook. Research Center for Health promotion (Hemil Center). Bergen, Norway
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership* 60(6), 12-17.
- Olweus, D. (2004). The Olweus Bullying Prevention Programme: Design and implementation issues and a new national initiative in Norway. In P. K. Smith, D. Pepler, & K. Rigby (Eds.), *Bullying in schools: How successful can interventions be?* (pp. 13-36). New York: Cambridge University Press.
- Olweus, D., & Limber, S. (1999). Bullying prevention program. In D.S. Elliot, (Ed.), *Blueprints for Violence Prevention*. Denver, CO: C&M Press.
- Osofsky, J. (1997) Children and youth violence: An overview of the issues. in: Osofsky J. (ed.) *Children in a violent society*, New York, itd: Guilford Press, 3-9
- Pearl, P. S. (2002). The role of the schools in child abuse. In A. P. Giardino & E. R. Giardino (Eds.), *Recognition of child abuse for the mandatory reporter* (pp. 175-225). St. Louis, MO: G.W. Medical
- Pećnik, N. (2006). Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Plut, D. i D. Popadić (2006). Nasilje u školama – uloga nastavnika; u B. Kuzmanović i Z. Krnjaić (ur.): *Empirijska istraživanja u psihologiji 2006 – Zbornik radova* (str. 105-116). Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Plut, D., i Popadić, D. (2007). Reagovanje dece i odraslih na školsko nasilje. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 2, 347-366
- Popadić, D. (2009). Nasilje u školama. Beograd: Institut za psihologiju.
- Popadić, D., i Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji: oblici i učestalost. *Psihologija*, 40, 309-328.
- Reiss, A., & Roth, J. A. (1993) *Understanding and Preventing Violence*. Washington, D.C., National Academy Press
- Rigby, K. (1996). Bullying in schools and what to do about it. Melbourne: ACER.
- Rigby, K. (1997). Attitudes and beliefs about bullying among Australian school children, *Irish Journal of Psychology*, 18, 202-220.
- Rohner, R. P., Saavedra, J. M., & Granum, E. O. (1978). Development and validation of the personality assessment questionnaire: Test manual. University of

- Connecticut, Center for the Study of Parental Acceptance and Rejection (<http://www.cspar.uconn.edu>)
- Salmivalli, C. & Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. In: *Aggressive Behavior*, Volume 28, Issue 1, pages 30–44, 2002
- Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Bullies, victims, and bully-victim relationships in middle childhood and early adolescence. U K. H. Rubin, W.M. Bukowski, B. Laursen (Eds.). *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp.322–340). New York: Guilford Press.
- Schonden, P. (2008). *Sexuelle Gewalt gegen Kinder: Information und Prävention*. Berlin: Lit. Verlag
- Sommer, B. (2002). *Psychische Gewalt gegen Kinder*. Tectum Verlag: Marburg
- Srna, J. (2003). *Nasilje*. Beograd: Žarko Albulj
- Straus, M. A. (1979). Measuring interfamily conflict and violence: The Conflict Tactics Scales. *Journal of Marriage and the Family*, 41, pp. 75–88.
- Straus, M., & Smith, C. (1990). Family patterns and child abuse. In M. Straus & R. Gelles (Eds.), *Physical violence in American families*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.
- Thompson M, Kaslow N, Short L, Wyckoff S (2002). The mediating roles of perceived social support and resources in the self-efficacy suicide attempts relation among African American abused women. *J. Counselling and Clin. Psych.*, 70: 942–949.
- Toh, H. (1978). *Nasilnici*. Beograd: Prosveta
- United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children Regional Desk Review: Middle East and North Africa Region 2005, p. 19;
- Varnava, G. (2002). *How to stop bullying in your school?* London: David Fulton Publishers, Ltd.
- Witt, S. (2008). *Gewalt gegen Kinder – Vernachlässigung als eine Form der Kindeswohlgefährdung: Interventionsmöglichkeiten der Jugendhilfe unter Berücksichtigung von Finanzierung, Professionalisierung und Qualitätsmanagement (Diplomarbeit)*. Die Deutsche Bibliothek) (<http://www.dnb.ddb.de>)
- Wolfe, D. (1999). *Child abuse: Implications for child development and psychopathology* (Vol. 10, 2nd ed.). Thousand Oaks: Sage Publications.
- World Report on Violence against Children (2006), *United Nations Secretary-General's Study* (www.unviolencestudy.org)
- World Report on Violence against Children (2006), *United Nations Secretary-General's Study* (www.unviolencestudy.org)
- Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: Psihologijska analiza*. Zagreb, RZ RK SSOH

